

KÁLVIN JÁNOS ÉLETE

PONTOSAN MEGÍRTA
BÉZA TÓDOR
A GENFI EGYHÁZ LELKIPÁSZTORA
1574.

FORDÍTOTTA
Lic. RÁCZ KÁLMÁN
főgimn. vallástanár

PÁPA, 1908
A FŐISKOLAI KÖNYVNYOMDA BETŪIVEL

Kálvin János élete

Ha valaki azzal vádolna, hogy Kálvin János életrajzának megírására az igazság védelmezésén kívül valami más ok ösztönzött engemet, annak rágalmozásával szemben, hitem szerint, könnyen megment az emberi társadalom jelenlegi helyzetének felgondolása. Hiszen nincs rövidebb út a veszedelemhez, mint az erényt dicsérni és nagyfokú esztelenség az embernek saját maga ellen zúdítani azt a kellemetlenséget, amit egyszerű hallgatással kikerülhet. Pedig ha a bűnösök a legkisebb erény hirdetését sem szenvedhetik el anélkül, hogy meg ne torolnák: mit várhatnak azok, akik az erények koronáját, a kegyességet akarják hirdetni, holott a kegyességnek nemcsak a gonoszok állnak útjába, hanem igen sokszor azok is ellene támadnak, akik óhajtanak igazaknak látszani s olykor valóban azok is lenni! Bizony legdühösebb ellenségei a kegyességnek azok, akik olyan komolyan ragaszkodnak a hamis valláshoz, mintha igaz volna.

Ám ezek az első tekintetre félelmetes dolgok engem éppen nem ijesztettek meg. Szégyen volna hallgatniok a jóknak a gonoszoktól való félelemből, szégyen volna, ha a vallásnak szavát elnyomhatná a babonának handabandázása!

Akadhatna olyan is, aki azt mondja: más dolog a Kálvin életét megírni és megint más az igazságot védelmezni. Hát én beismerem magam is, hogy más az ember és más az igazság, de azért mégsem restellem kijelenteni, hogy nem ok nélkül mondotta az, aki maga az igazság, e szavakat: "Miképpen elbocsátott engem az Atya, akképpen bocsátlak el én is titeket." (Ján. XX. 21.) és "Aki titeket hallgat, engem hallgat". (Luk. X. 16.) Hadd kiabálják tehát az emberek tudatlanságból vagy éppen gonoszszágból, hogy Luthert, Zwinglit, Kálvint mi isteneknek tartjuk, mi, akik a szentek imádását bálványimádásnak tartjuk. Hadd lármázzanak ők, mondom, ahogy és ameddig jól esik. Készen van erre a mi válaszuk: azt hiszem, hogy más dolog felemlegetni az igazán szent életű embereknek a vallás érdekében tett

munkáit, beszédeit és cselekedeteit (hiszen ezek ismerete a jókat még jobbakká teszi, a gonoszokat pedig megszügyeníti és az életrajznak ez az egyetlen célja) és megint más az, amit ők cselekesznek, amikor egyszer istentelen és gyerekes mesékkal rúttítják el a valóban szent emberek életét (ahogy tette ezt az "Apostolok Cselekedetei"-ben az a nem tudom miféle Abdiás), (*) máskor meg mindenféle hazugságokból mesés történeteket gyártanak (ezeket barbár beszéddel közönségesen "arany legendák"-nak hívják, de én szemét "ablegendák"-nak tartom (**)) és utoljára megint forgalomba hozzák, más néven, a régi bálványisteneket. Hát mi eme halottimádóktól olyan messze vagyunk, mint a világosság a sötétségtől; hiszen ezt a legszigorúbban tiltja Isten, mi pedig magának Isten parancsainak engedelmeskedünk, amikor az Ő munkáira figyelünk.

Ugyanis mindenkinek meggyőződésével egyezőnek gondolom azt a hitemet, hogy Istennek minden művei közt az embereket s ezek közt is azokat kell legfőbb figyelemre méltatnunk, akik kegyességükkel és tudományukkal kitűnnek mások felett. Bizonyára nem ok nélkül hasonlítja Dániel Istennek szent embereit a csillagokhoz (Dán. XII. 3.), amelyek fényükkel másoknak is megmutatják a boldogság útját. Akik tehát elnéznék azt, hogy ezeknek fénye kialudjék a halálban, megérdemelnék, hogy még sokkal sűrűbb sötétségbe hulljanak vissza, mint aminőben azelőtt voltak.

De másfelől azokat sem akartam utánozni, akik a dicsőítésben annyira túloznak, hogy ezzel az igazságot nem megékesítik, hanem éppen gyanúba keverik mások előtt. Ezeknél fogva nem annyira csillogó módon, mint inkább igazat törekedvén írni, az egyszerű elbeszélő irályt alkalmazom.

Kálvin János született Noyonban, Picárdiának nevezetes városában az Úr születésének 1509. esztendeje július 10-én. Atyja Kálvin Gerard, anyja Frank Johanna volt, mindketten jó névvel bírtak, de szerény viszonyok között éltek. Gerard éleseszű és bölcs, éppen azért

(*) Egy apokrif apostoli cselekedetéről szóló VI. századi gyűjtemény álnévű szerzője. Ez az Abdiás állítólag az apostolok tanítványa, Babilon első püspöke volt. [NF]

(**) Legenda: "olvasnivalók" (latinul). Ablegenda: "elküldenivalók," itt: "kerülendők" (latinul). Béza a "lego" ige két (kiejtésben különböző) jelentését használja fel e szójátékban. [NF]

kedves volt azon környék sok nemese előtt; ennek köszönhető, hogy a kis Kálvin gyermekéveinek kezdetén, bár atyja költségén, a Monmor-fiúk közt nevelkedett, amely család ott a legjobb hírnévnek örvendett és nagyon gazdag volt. Majd tanulmányainak folytatása végett ezekkel együtt Párizsba ment, ott a de la Marche nevű gimnáziumban Maturin Cordier volt a tanára, egy kiváló jellemű, tudós férfiú, aki Franciaország valamennyi iskolájában az ifjúság kitűnő nevelőjének bizonyult, míg végre éppen a Kálvin halálának évében, szeptember 8-án Genfben halt meg, ahol még 85 éves korában is teljesítette tanári tisztségét. Innen a Montaigne nevű

spanyol kollégiumba lépett, ahol már akkor is feltűnő éles tehetsége egy tudós tanár vezetése alatt olyan haladást tett, hogy tanulóársait elhagyva, a nyelvtani folyamból a dialektika, mértan és skolasztika-filozófia tanulói közé lépett.

Ám atyja őt eleitől fogva a lelkészi pályára szánta, s hogy erre fiának természetadta hajlama van, ezt már zsenge gyermekkorában is mutatkozó vallásosságából és abból következett, hogy a pajtásai közt előforduló bűnök felett nagyon szigorúan ítelt. (Emlékszem, hogy erről számos, még katolikus vallású megbízható tanár is beszélt nekem sok évvel ezután, amikor már nevét mindenfelé ismerték). Így aztán a papi pályára szánt ifjú a noyoni püspöktől egy káplánság jövedelmét nyerte meg, majd megkapta annak a falunak lelkészi állását is, amely szomszédságában van a Pont-Eveque nevű városnak, ahonnan Kálvin Gerard származott s költözött Noyonba. Ez utóbbi helyen köztudomás szerint néhányszor prédikált is Kálvin, mikor még a papi rendbe fel sem vétetett, s mielőtt végképpen elhagyta volna Franciaországot.

A lelkészi pályára előkészülést egy időre félbeszakította az apának és fiúnak megváltozott gondolkozása. Ugyanis az apa úgy látta, hogy fia a jogi pályán biztosabban jut vagyonhoz és előkelő álláshoz, a fiú pedig megismervén az igaz vallást rokona, Olevitán Péter Róbert útján, (aki héberből franciára fordította a bibliát és kinyomatta Neufchatelben), egészen átadta magát a szent könyvek olvasásának, így aztán kezdett idegenkedni a babonától és az egész vallástudománnyal szakítani akart. Így aztán a törvénytudomány hallgatása végett Orleánsba ment, ahol abban az időben De l'Etoile, a francia jogtanárok egyik legnagyobb jelese tanított. Itt szinte csodaszerűen, rövid idő alatt annyira haladt, hogy gyakran helyettesítette magukat a tanárokat, amiért inkább tanárnak, mint tanítványnak nézték; az egyetemről való eljövetelekor pedig az összes tanárok egyhangúlag, önként s minden díj nélkül tudori címmel kínálták meg, mint aki ezt az egyetemtől legjobban megérdemli. Eközben azonban a vallástudományt is szorgalmasan tanulmányozta és itt is olyan haladást tett, hogy akiket e városban megérintett a tisztább vallás megismerésének vágya, őhöz jártak el felvilágosítás végett és ezek nem győzték magasztalni az ő jártasságát és buzgóságát. Némely még ma is elő akkori meghitt barátja és bizalmas ismerőse azt mondja róla, hogy ebben az időben rendes szokása volt nagyon takarékos vacsora után egész éjjelig fenn dolgozni, azután minden reggel, mihelyt felébredt, még ágyában elismételte elméjében és mintegy megemésztette azt, amit este olvasott és nem szerette, ha valaki ebben a foglalkozásában zavarta. Ezen folytonos éjjelezések által nagy képzettségre és kitűnő emlékező-tehetségre tett szert, de hihetőleg ennek eredménye volt az a gyomorgyengeség is, amely sok másféle betegséget szült és végre korai halálát is okozta.

Nagy híre-neve volt ebben az időben a bourgesi egyetemnek, ahol ezen kor egyik leghíresebb jogtudósa, egy olasz származású tanár tanított, akit Jánosunk is vágyott hallgatni. Ezért Bourgesba jött s itt barátságot kötött a Rothweilből származott Wolmár Menyhérttel, egy vallásos lelkületű és tudományáról híres férfival, aki a

görög nyelvet tanította s akiről mint igazán nagy emberről annál szívesebben emlékezem meg, mert én gyermekségemtől fogva ifjúságomon át egész tanári működésemig tudománya, kegyessége és egyéb jeles tulajdonai miatt egyedül őt tudtam csodálni s főleg az ifjúság nevelésében tanúsított jártasságát sohasem tudom eléggé hangsúlyozni. Az ő vezetése és támogatása mellett tanulta Kálvin a görög nyelvet s ebből fakadt hálaérzetét később azzal fejezte ki, hogy neki ajánlotta a Korinthusi 1. levél felett írt magyarázatait.

Ezen tanulmányai közben Kálvin a bibliát is serényen forgatta, közben-közben prédikálgatott is a de Berry-vidéknek Lignieres nevű falucskájában, e falu földesurának pártfogása alatt és jelenlétében. Majd atyjának váratlanul történt halála hírére visszatért szülőföldjére.

Innen kevéssel azután Párizsba ment, s 24 éves korában egy kitűnő magyarázatot írt Senecának "De Clementia" című munkája felett, amely munkában kétségtelenül nagy gyönyöre telt, hiszen erkölcsi nézetei megegyeztek a Senecáéival. Itt néhány hónap alatt a megtisztított vallásnak minden híve megismerte Kálvint, s ezek közül gyakran emlegette később előttünk mint kiválóan kegyes embert, de la Forge Istvánt, azt a nevezetes kereskedőt, aki azután a Krisztus nevéért máglyahalált szenvedett, s aki iránt érzett tiszteletét azzal mutatta ki, hogy megemlékezik róla a libertinusok ellen kiadott könyvében. Ettől fogva minden más tanulmány félretételével egészen átadta magát Istennek, amit egy akarattal kívántak tőle mindazon hívek, akik abban az időben Párizsban titkos istentiszteletekre összegyűltek. Nemsokára lett is miben kimutatni a maga hűségét.

A párizsi egyetem rektora ebben az időben Kop Miklós lett, a bázeli udvari orvosnak, Kop Vilmosnak a fia, akinek midőn november 1-jén, mikor a pápisták Mindenszentek napját ünneplik, szokás szerint beszédet kellett tartania, Kálvin egy beszédet dolgozott ki, s ebben a vallást tisztább és határozottabb alakban fejtegette, mint ahogyan általában szokták azelőtt. Ezt a Sorbonne nem tűrhette, a parlamentnek nevezett tanács sem helyeselte, és maga elé idézte a doktort. Ő el is indult a maga hivataloszolgáival, de barátai útközben óvatosságra intették, s így visszafordult, kimenekült az országból is Bázalbe. Kálvin a Forteret-kollégiumban szállásolt, s ide is behatoltak, de véletlenül nem találták otthon; ám iratai közt barátainak sok levelét megtalálták, elkobozták, s ezek folytán sokan életveszélybe jutottak azok közül, akik az egyházzól elítélő módon nyilatkoztak. Ezek közül volt Morinus János is, akinek neve rettenetes kegyetlenség emlékéért újítja fel az emberben. Az ekként megindult üldözésnek azonban véget vetett a navarrai királynőnek, Ferenc király egyetlen nőtestvérének, ennek a csodálatos lelkű asszonynak férje, aki nagyon szívére vette ebben az időben a kegyesek sorsát. Ennek az udvarába menekült Kálvin és ott nagy tisztelettel fogadtatott, sőt az ő kérésére vette pártfogásába a többi üldözöttet is.

Párizs elhagyása után Saintonge földjére bujdosott, itt azzal tett hasznos szolgálatot a tiszta vallásnak, hogy egy barátjának felszólítására vázlatos egyházi beszédeket

írt, hogy a vidéki lelkészek istentisztelet alkalmával ezek által megszerettesék a néppel az igazság keresését. Ebben az időben látogatott el Dél-Franciaországnak Nerac nevű városába, hogy megismerje az öreg d'Estaple Faber Jakabot, aki a párizsi egyetemen a matematikát és a tiszta bölcészeti elveket igen heves küzdelem után visszahelyezte ugyan jogaikba, de emiatt a Sorbonne tudósai részéről utóbb még az élete is veszedelembbe jutott s már valóban a halál torkából ragadta ki őt a navarrai királynő és elvitte a saját birtokán fekvő Neracba. A jó öreg nagy örömmel fogadta az ifjú Kálvint, akiről aztán prófétai lélekkel úgy nyilatkozott, hogy ő általa fogja Isten francia földön felállítani a nagy országát.

Kevéssel ezután, mintegy egyenesen Isten keze által vezetettve, ismét Párizsba ment Kálvin. Odajött ugyanis amaz istentelen Servet, aki a Szentháromság ellen már akkor hintegette a mérges magvakat s aki állítólag nagyon vágyott értekezni Kálvinnal. Ki is tűztek egy bizonyos időt és helyet a találkozásra, ahol Kálvin – bár valóságos életveszéllyel, hiszen az ellenségnek újra fellángolt üldözési dühe miatt csak titokban tartózkodhatott a városban, – mégis megjelent, de sokáig hiába várta Servetet; ez nem mert még a szeme elébe sem kerülni.

Az 1534. év rettenetes üldözéssel volt teljes. Ruffus Gerárdot, a Sorbonne vezetőjét, aki nagyban ápolta a valódi kegyességet, továbbá Corald, augustinusrendi szerzetest, minthogy ők a Krisztus ügyét a navarrai királynő pártfogása mellett fényes sikerrel vitték előre, nemcsak a szószéki szolgálattól fosztották meg, hanem be is börtönözték. Sőt amikor némely túlbuzgók falragaszokon intéztek kíméletlen támadást a mise ellen és magának, a királynak alvószobája ajtajára is ragasztottak fel belőle, ez annyira fellázította a megboszorkányozott Ferenc királyt, hogy nyilvános bűnbánati istentiszteletet rendelt el, azon három gyermekével maga is megjelent, a processzióban fedetlen fővel, kezében az engesztelés jeléül égő fáklyát tartva, részt vett, azután elrendelte, hogy a városnak négy forgalmasabb helyén nyolc vértanút elevenen égessenek meg, és ünnepélyes fogadást tett, hogy még a saját gyermekeit se kímélné, ha beleesnének a rettenetes, undok eretnekségbe, ahogy ő nevezte a tiszta vallást.

Kálvin ezeket látva, nem maradhatott többé francia földön. Miután Psychopannychia címen egy könyvet adott ki Orleansban azok tévedései ellen, akik azt tanították, hogy a lélek a test halálával mély álomba esik s így vándorol egy helyről más helyre, egészen az ítélet napjáig: elhatározta, hogy végleg elhagyja Franciaországot. Ezzel a szándékkal indult el Lotharingián keresztül Bazel felé azzal a férfiúval, akinél, amint említettük, Saintonge-ban lakott egy ideig. De nem messze Metz városától nagy szerencsétlenség érte őket. Ugyanis egy szolgájuk mindkettőjük pénzét hűtlenül ellopta s aztán egy gyorsabb járású lovat felnyergelve, úgy elnyargalt tőlük, hogy nyoma is eltűnt. Így aztán minden útravalójuktól megfosztatva, nagy nyomorba jutottak s utoljára egyik szolgájuktól kértek kölcsön 10 tallért. Így tudtak átvergődni Strassburgba s majd onnét Bazelbe.

Bázelben ismét a legkiválóbb emberek ajándékozták meg barátságukkal, ti. Grynaeus Simon és Capito Farkas. Tanulmányainak kiváló tárgya a héber nyelv volt, s habár minden módon igyekezett hollétét titokban tartani, amint ez Bucerneknél a következő évben hozzáküldött leveléből is kitűnik, mégis arra kényszerítették a viszonyok, hogy közrebocsássa nagyjelentőségű művének, amint ő mondja, első kísérletét, a "*Christianae religionis Institutiones*"-t. Mikor ugyanis Ferenc királynak hóhéri munkáját már nem szenvedhették tovább az evangéliumhoz vonzó német fejedelmek, akiknek pedig ő akkor barátságát kereste: Ferenc király Langaeus Vilmos Bellajus tanácsára azzal mentette vérlázító kegyetlenkedéseit, hogy ő csak az anabaptistákat üldözte, akik Isten igéje helyébe a saját szellemüket tették és minden felsőséget megvetettek. Az igaz vallásra szórt ezen rágalmat Kálvin nem hagyhatta szó nélkül, hanem megragadta az alkalmat s kiadta azt az én véleményem szerint páratlan értékű könyvet, megtoldva a jeles művet egy magához a királyhoz intézett előszóval, amelyet azonban ez vagy el sem olvasott, vagy ha elolvasta, abban az esetben már undok fekélynek kellett fészkelnie abban a babiloni paráznában. Mert ez a király nem volt olyan felületes, mint utódai, hanem szerette igen beható vizsgálat tárgyává tenni az ügyeket, aztán volt elég ítélőképessége az igazság felismerésére, pártolta a tudósokat s velünk szemben sem táplált ellenséges indulatot. Ámde azokból a bűnös cselekményekből, amelyeket úgy ő, mint a nép véghez vittek, s amelyekért keményen sújtotta is őket az Isten haragja, azt lehet következtetni, hogy nemhogy olvasta volna a szóban forgó munkát, de még csak hallani sem hallott felőle.

Miután Kálvin e könyv kiadásával hazája iránti szeretetének is jelét adta, vágy támadt benne meglátogatni a ferrarai hercegnőt, XII. Lajos francia király leányát, akinek kegyességéről mindenki dicsőítőleg szólt s mintegy távolból óhajtotta Olaszországot üdvözölni. Mihelyt tehát körülményei engedték, felkereste őt aztán a kegyességnek igaz szeretetében megerősítette. Ennek viszonzásául a hercegnő Kálvint élete folyamán különös tiszteletben tartotta és most, halála után is hálásan emlékezik a megboldogultra. Olaszországba – amint maga szokta mondani – csak azért tekintett be, hogy onnan visszatérjen, azután Franciaországba utazott családi ügyeinek rendezése végett, majd magához véve egyetlen élő testvérét, Antalt, Bázelben vagy Strassburgban óhajtott letelepedni. De a háború miatt más út el levén zárva, kénytelenek voltak a megkezdett irányt elhagyva, déli Franciaországon át folytatni útjukat. Így érkezett Genfbe, ahol semmi különösebb terve nem volt, de nemsokára nyilvánvalóvá lett, hogy egyenesen Isten vezérelte őt e városba.

Genfben kevéssel azelőtt csodálatos előhaladást tett a Krisztus evangéliuma. Nagyon megáldotta Isten a munkálkodását két férfiúnak, ti. a francia Gapban született Farel Vilmosnak (aki nem szerzetes volt előbb, amint némelyek állítják, hanem a d' Estaple Faber.

Jakab iskolájában működött) és az orbe-i származású Viret Péternek (Orbe berni terület Friburg fennhatósága alatt). Kálvin e két jeles férfiút, amint a tudósok szokták, átutazóban meglátogatta s Farel, ez a hőszelkű férfiú, kérlelni kezdte őt,

hogy maradjon Genfben s ne vándoroljon tovább; de minthogy kérő szavai Kálvint nem bírhatták tervének megváltoztatására, így szólott: "Hát én a mindenható Isten nevében mondom neked, aki tanulmányozási szándékkal hozakodol elő, hogyha velünk együtt nem akarsz munkálkodni az Úrnak ezen dolgaiban, az Isten átka nehezedik reád, mert a magad hasznát keresed és nem a Krisztus ügyét veszed figyelembe." Ez a kemény beszéd Kálvinra oly megrázó hatást gyakorolt, hogy megadta magát, a presbitériumnak és az előljáróságnak rendelkezésére bocsátotta a saját munkaerejét. Így aztán az előjárók és a nép egyetértéssel megválasztották nemcsak lelkipásztoruknak, (ami elől pedig eleinte kitért) hanem a vallástudomány tanítójának is és hivatalába 1536. év augusztus havában beiktatták.

Ez az esztendő arról is nevezetes, hogy ekkor léptek szorosabb viszonyba Bern és Genf, s miután Lausanne is Krisztushoz tért, itt a pápisták ellenében ünnepélyes vitát rendeztek, amelyben Kálvin is részt vett. Ebben az évben adta ki "A ker. tudománynak némely rendeletéről" szóló munkáját s ezt a pápaság szennyéből csak az imént megtisztult genfi egyháznak ajánlotta. Adott ki egy katekizmust is, de nem azt, amely kérdésekre és feleletekre van tagolva, s amely most is használatban van, hanem ennél sokkal rövidebbet, amely a vallásnak csak főbb tételeit öleli fel.

Azután hozzáfogott az egyház szervezéséhez. Segítőtársai voltak Farel, Conrauld és azok a tisztársak, akik közül többen az üldözések elől menekültek ide (bár ezen menekültek közül mások temérdek nyugtalanságot szereztek Kálvinnak, minthogy titokban gátolták az Úrnak munkáját). Az egész polgárságot igyekezett egyesíteni az egyházban s arra bírni, hogy a pápaságot nyilván elhagyva, esküdjenek meg a keresztyén vallásnak és a néhány fejezetbe foglalt rendszabálynak megtartására. Ámbár egy ideig vonakodtak ettől (hiszen csak alig szabadultak még ki a savoyai herceg hálójából és az Antikrisztus igájából, s még nagy volt a pártok forrongása), de mégis megadta az Isten, hogy 1537. július 20-án letették az esküt a közhírré tett, a tanács által is elfogadott azon állami törvényekre, amelyek a ker. vallás és fegyelem szabályait foglalják magukban.

Erre a Sátán teljesen elkeseredett s elhatározta, hogy amit eddigelé külső ellenség által sikertelenül próbálgatott, azt most a kegyesség leple alatt viszi keresztül. Felingerelte hát ellenünk először az anabaptistákat, azután Caroli Pétert (akiről mindjárt szó lesz), hogy mert Istennek ez a munkája reá nézve igen kellemetlen volt, s előre látta annak következményeit is, zavarják meg azt, sőt ha lehet, rombolják le és semmisítsék meg.

Ám az Úr győzött a Sátánon, amint az eredményből kitűnt. Ugyanis Kálvin és tisztársai 1537. május 18-án Lausanne-ban egy nyilvános vitatkozást tartottak, s ott az anabaptistákat egyedül az Isten igéjéből oly hatalmasan megcáfolták, hogy – ami akárki részéről is nagy eredmény volna – ettől fogva alig egy-kettő mutatkozott közülük ebben az egyházban. A másik egyházháborító, Caroli Péter nagyobb és tovább húzódó zavarokat okozott. Ezek közül csak azt, mint legnagyobbat, említem meg, amely e harcnak egész történetéből kimagaslik s amelyet leír Kálvin

Gryaeushoz szóló levelében. Ezt a határtalanul arcátlan szofistát a Sorbonne anya szülte, de később mint méltatlan eretneket eldobta magától. Ekkor előbb Genfbe jött, majd Lausanne-ba, innen Neufchatelbe jutott, de mindenüvé elkísérte a Sátán szelleme, s bárhol járt, mindenütt észlelhető piszkos nyomokat hagyott maga után. Amint látta, hogy a mieink megcáfolták, az ellenséghez pártolt, majd ismét visszatért a mieinkhez, amint őszintén és részletesen megírta e mesterkedéseit Farel egy Kálvinhoz intézett levelében. Utoljára tehát azt a vádat vágta szemébe e kor kiváló tudósainak, főleg pedig Farelnek, Kálvinnak és Viretnek, hogy nem helyesen értelmezik a Szentháromságot. Ebben a tárgyban azután Bernben tartottak egy nagyon népes zsinatot, amely Caroli Pétert mint rágalmazót lelkipásztori hivatalától megfosztotta. Ezután ő megszegyenülten eloldalgott, majd Solothurnba ment egyenesen azzal a szándékkal, hogy megakadályozza az Úr ügyét, amelyet itt Farel sikerrel kezdett meg. Innen írt levelében nyíltan megtámadta a kegyeseket, hogy mint valami hűséges kutya megkapja a koncot új gazdájától, Rómától. Azután Rómába ment, hogy személyesen adjon elégtételt a nagy nyilvánosság előtt magának ama fenevadnak. Ám ott csúfosan fogadtak, börtönbe vetették, majd utálatos rüh-betegségbe esett, s mint beteget nagy nehezen felvették ugyan a zarándokok szállójába, de ott végre is megtalálta méltó büntetését, ti. kiszenvedett. Íme, ez volt a boldogtalan ember sorsa.

Eközben, azaz 1537-ben Kálvin, mivel úgy látta, hogy Franciaországban sokan helyeslik ugyan magukban az igazságot, de ahhoz nyíltan csatlakozni nem merészelnek (mintha bizony elég volna Krisztust csak pusztán szándékkal tisztelni s emellett megmaradni a pápista vallásban!) tehát levél-alakban két iratot bocsátott világ elé. Egyik a bálványimádás kerüléséről szól, Cheminus Miklóshoz intézve, akivel igen bizalmas baráti viszonyban állott Orleansban s aki később cenomaviai hivatalszolgának neveztetett ki; a másik a pápista papságot tárgyalja s Roussel Gerardhoz van intézve, akiről előbb tettem említést, aki apátságot, majd ama párizsi vallásüldözés kitörése után püspökséget nyerve, ezután nemcsak hűtelen lett eddigi helyes meggyőződéséhez, hanem még a navarrai királynőt is tévútra vezette.

Míg Kálvin ilyenekkel volt elfoglalva, más oldalról igénybe vették munkaerejét a Genfben dúló nagyarányú pártoskodások is. Említettük már, hogy bebocsátották ugyan a városba az evangéliumot és ünnepélyesen elhagyták a pápistaságot, de a legtöbben azzal egyidejűleg nem távolították el azt a sok aljasságot, amely annyi éven át virágzott ebben a kanonokok és tisztátalan életű klérus hatalma alá vetett városban. Aztán a savoyai háború idején egyes hatalmas családok közt támadt régi gyűlölködés is újra fellángolt. Ezek ellen elébb gyöngéd figyelmeztetéssel, később keményebb dorgálással küzdött Kálvin, de mind hasztalan, mert a baj annyira fokozódott, hogy a város polgársága a pártszenvedély hatása alatt különböző részekre szakadt, és sokan egyáltalán nem tettek esküt az új állami törvények megtartására. Egészen odáig fajult a dolog, hogy a nagy és hősi lelkületű Farel és Kálvin lelkész társukkal, Conraulddal egyetemben (akit, miután erős lelkületét bebizonyította, a Párizsban kiállott nehéz küzdelmek között, Kálvin Bázélbe vitt és onnan állandó letelepedése után mindjárt Genfbe hozott) ünnepélyesen

kijelentették, hogy ők nem adnak úrvacsorát azoknak a polgároknak, akik arra méltatlanok, civakodásuk és az egyházi fegyelemmel szemben ellenséges viselkedésük folytán.

Ehhez járult még egy másik baj. Ugyanis a genfi egyház különbözött a bernitől némely szertartásra nézve. Így a genfiak közönséges kenyeret használtak a szent vacsorában, kihányták a templomokból a keresztlő köveket, azokat feleslegesen tartván a keresztség kiszolgáltatásánál, azután a vasárnapon kívül minden más ünnepet eltöröltek. Midőn az e tárgyban hozott lausanne-i zsinat a berniek erőszakoskodása folytán azt határozta, hogy Genfben is kovásztalan kenyeret használjanak s állítsák vissza a többi dolgokat is: a genfi lelkészek testülete azt kívánta, hogy igazság szerint még őket is meg kell hallgatni. Evégett aztán tartottak is egy másik zsinatot Zürichben. Ilyen zavaros időkben kerültek mint szindikusok (előljárók) a város élére a pártoskodás és viszálykodás vezérei, akik népgyűlést tartanak és ott kiviszik, hogy nem hallgatva meg Kálvinnak és vele egy nézetben levő tisztársainak eljárásukat igazoló beszédét, a nagyobb rész legyőzi a jobbat, s a gyűlés elrendeli, hogy Istennek ez a három hű szolgája két nap alatt távozzék el a városból, minthogy vonakodnak úrvacsorát osztani.

Midőn Kálvinnak tudára adták ezt a határozatot, ekként nyilatkozott: Ha embereknek szolgáltam volna, bizony most boldogtalan volnék, de milyen jó, hogy annak engedelmeskedtem, aki mindig megadja az ő szolgáinak azt a jutalmat, amelyet egyszer megígért.

S ki ne tudta volna, hogy ebből a genfi egyházra nagy veszély származik! De a következmény mégis azt mutatta, hogy ez is Isten akaratából történt, mert így lett képessé az ő hű szolgája arra, hogy másutt szerzett különböző tapasztalatait nagyobb dolgok végzésére használhassa, valamint az is az Isten akaratából lett, hogy azok a lázítók a saját vesztükbe rohanjanak s a genfi egyház megtisztuljon sok szennytől. Ilyen csodálatos Istennek bölcsessége minden ő munkájában, de főként a maga egyházának kormányzásában. Mindez nyilvánvaló lett a bekövetkező eseményekben.

Minden jóknak nagy fájdalmára engedelmeskedtek tehát a nép parancsának s ők hárman előbb Zürichbe mentek s miután néhány helvét egyháznak az ő ügyükben tartott zsinata határozatából a berniek közbenjártak, de minden eredmény nélkül, Kálvin a genfiak haragja elől előbb Bazelben, majd nemsokára Strassburgban keresett menedéket. Ez utóbbi város tanácsa olyan kiváló férfiaknak ajánlatára, minő Bucer, Capito, Hedio, Niger s a többi tisztársak, akik mint fénylő drágakövek díszlölcsönöztek a városnak, meghívta őt tisztességes fizetéssel teológiai tanárnak, így aztán a tudósoknak teljes elismerése mellett működött az egyetemen, nemcsak, hanem a tanács beleegyezéséből egy francia egyházat is szervezett és annak üdvös egyházfegyelmi rendszabályt dolgozott ki.

Csalódott hát a Sátán a maga reményében, hiszen Kálvint a genfi egyház helyett más fogadta kebelébe, sőt csakhamar egy másik új egyház is támadt itt. E csalódás láttára annál inkább hozzálátott a genfi egyház megrongált épületének teljes lerombolásához. Talált is nem sok fáradsággal olyanokat, akik szeretik a szentheverdel-napokat, akik hogy a kegyesség látszatával szépítgessék ama vérlázító száműzési parancsot, elhatározták az úrvacsorában azelőtt használt közönséges kenyeret kovásztalannal cserélni fel és ezáltal újabb vetélkedéseket idéztek elő. Ezen a változtatáson ugyanis némelyek, éppen a legderékabbak annyira megbotránkoztak, hogy inkább távot maradtak az úrvacsora vételétől s már-már a Sátánnak ez a cselvetése is sikerrel jár, ha Kálvin nem figyelmezteti ezeket, hogy ilyen közömbös dolog miatt ne versengjenek. Így megmaradt a kovásztalan kenyér használata és még a Kálvin visszatérése után is az az elv uralkodott, hogy efelett egyáltalában nem kell vitatkozni, bár maga Kálvin éppen nem csinált titkot abból, hogy az úrvacsora vételének szerinte melyik a helyesebb módja.

Még ennél is sokkal nagyobb veszély támadt

1539-ben, amelyet azután csak a Kálvin közbelépése tudott elhárítani. Ez időtájban Sadolet Jakab volt a carpentrasi püspök, egy ékes beszédű, de Istennek ezen adományát leginkább az igazság napjának elnyomására felhasználó ember, aki bíbornokká is csak azáltal lett, hogy ez a különben nem feslett életű férfiú a hamis vallást minden képzelhető cicomával felékesítette. Ez elérkezettnek látván az alkalmat arra, hogy az annyi hű pásztorától megfosztott nyáját megejtse, a szomszédság ürügye alatt (Carpentras ugyanis Savoyának tőszomszédja) egy nyilvános felszólítást intézett Genf tanácsához és népéhez, akiket mindenképp felett kedvel – amint mondja – s e felszólításban minden eszközt megragad, hogy őket visszaédesgesse ama római parázna ölébe. Senki sem akadt ekkor Genfben, aki méltó választ tudott volna adni s a legnagyobb veszély fenyegette az államot. Értesítették tehát e dolgról Kálvint Strassburgban, és ő minden sérelmet feledve oly gyorsan megadta a levélre az igaz és talpraesett választ, hogy a püspök reményt veszve egyszerre felhagyott az egész dologgal.

De már előbb is bizonyosságot tett Kálvin a maga igazán lelkipásztori érzületéről, s gyakran váltott levelet azokkal a genfi polgárokkal, akik otthon a kegyesség érdekében buzgón fáradoztak. Már száműzésének első évében megindult ez a levelezés, s azután állandóan jöttek levelei Strassburgból; ezeknek az volt egyetlen célja, hogy buzdította híveit különösen az Isten színe előtt megjavulásra, a gonoszok iránt türelemre, a saját pásztoraikkal való békesség ápolására és Isten segedelméért való könyörgésre, de egyszersmind arra is előkészítette őket, hogy a hazára nagy veszélyt rejtegető sötétségből ismét várják amaz óhajtott mentő világosságot, s e várakozásukat csodálatosan valóra is váltotta a jövendő.

Ebben az időben adta ki Kálvin az Institutio Religionis Christianae-t az előzőnél sokkal nagyobb terjedelemben, továbbá a Római levél magyarázatát (egyik igen kedves barátjának, Grynaeus Simonnak ajánlva), Végre az általa alapított francia

gyülekezet használatára az úrvacsoráról szóló azon aranyos könyvecskét, amelyet később latinra fordított Galasius, s amelyben az úrvacsorát olyan érthetően, világosan és tudományos készültséggel értelmezi, hogy az annyi boldogtalan vitát felidéző kérdéseket a tudósoknak és komolyan vallásos embereknek teljes megnyugvására végleg eldöntötte, mintha maga az Isten sugalmazta volna írását. Nem kevesebb sikerrel dolgozott az anabaptistáknak a helyes útra visszatérítése érdekében. Ezen megtért anabaptisták két kiváló alakja: Volsius Pál, akinek már Erasmus ajánlotta előbb a maga "Enchiridion militis christiani" című művét, s aki lelkésze is lett később a strassburgi egyháznak; a másik pedig bizonyos lüttichi Storder János, aki azután kolerában elhalván, az ő művelt lelkű és erényekben gazdag özvegyét, Idelette-et, Bucer tanácsára Kálvin feleségül vette.

Így folyt Kálvin dolga Strassburgban 1541-ig, amely évben a vallási viszályok lecsendesítése céljából a császár gyűlést hívott össze előbb Wormsba, majd Regensburgba. Ezeken a strassburgi teológusok testületének megbízásából Kálvin is megjelent, jelentékeny sikerrel működött főleg a francia egyházak érdekében, s olyan elismerést vívott ki a maga részére Melanchton Filep úrnál, valamint a boldog emlékű Cruciger Gáspárnál, hogy amaz gyakran megtisztelte őt a "teológus" névvel, emez pedig külön tanácskozott vele az úrvacsoráról s határozottan elfogadta Kálvin álláspontját.

Eközben közelgett már az az idő, amelyről az Úr elvégezte, hogy ekkor megkönyörül a genfi egyházon. Ugyanis azon szindikusok egyike, akik kieszközölték a hű pásztorok száműzését, annyira hűtelen lett a haza sorsának intézésében, hogy árulójává lett a szabadságnak, s midőn ezt felfedezték, a büntetés elől az ablakon próbált menekülni, de a mélységbe zuhant a nagy hústömeg, s úgy összeroncsolta magát, hogy néhány napon belül elpusztult. A másikat megemberölés miatt hóhér végezte ki. A többi két szindikus abba a gyanúba esett, hogy bizonyos kiküldetés alkalmával megkárosították az államot, s ők az ítélet elől kiszöktek, bár azért az ítéletet rájuk is kimondták. Ezekről, mint a vizet bemocskoló piszkos tajtékoktól megtisztulván az állam, keresni kezdte a maga hű Farelét és Kálvinját. Arra, hogy Farelét a neufchateliectől visszaszerezzék, semmi kilátásuk nem lehetett, azért Kálvinra irányozták minden figyelmüket. Megnyerték e végre a zürichiek közbenjárását is; így aztán követek mentek Strassburgba, hogy onnan visszakérjék Kálvint.

A strassburgiak hajthatatlanoknak látszottak. Kálvinnak a genfiiek iránt érzett jóindulatán ugyan semmit sem változtatott az istenteleneknek bűnös magaviselete s a vele szemben elkövetett sérelem, de minthogy irtózott a zavaroktól s másfelől meg tapasztalta, hogy a strassburgi egyházban végzett szolgálatát megáldja az Isten: határozottan kijelentette, hogy nem tér vissza. Bucer és a többiek is kifejezték, hogy őt igen nehezen engednék el. De a genfiiek nem tágitottak, s végtére sok könyörgésükre Bucer gondolkodási időt kért; Kálvin is puhult egy kissé, amikor vele szemben a követek Istennek súlyos ítéletére és Jónás példájára céloztak. De minthogy éppen ebben az időben kellett Kálvinnak Bucerral elindulnia

a regensburgi gyűlésre (mert előbb így határoztak): Kálvin visszatérésének késedelmet kelle szenvednie. Időközben a genfiek kieszközölték a berniektől, hogy Viret Péter is menjen át Lausanne-ból Genfbe. Most már minden aggodalom nélkül visszatérhetett a városba Kálvin is, hiszen hivataltársa lett az a férfiú, akinek közreműködése és tanácsa sokat segíthetett az egyház helyreállításában.

Néhány hónap eltelése után csakugyan visszatért Kálvin Genfbe, 1541. szeptember 13-án, leírhatatlan öröme az egész népnek és főként a tanácsnak, amely most már igazán Isten különös kegyelmének tekintette azt, hogy a strassburgiakat a gondolkodásra adott idő alatt az ő kérésük meghallgatására bírta. Tehát a strassburgiak is végre beleegyeztek, de kikötötték, hogy épségben marad Kálvinnak őáltaluk tiszteletből adott polgárjoga, s hogy Kálvin visszatérése dacára is tartsa meg a Strassburgban élvezett évi rendes fizetését. Ezeket a feltételeket Kálvin elfogadta ugyan, de sohasem lehetett arra bírni, hogy fel is vegye strassburgi fizetését, hiszen őt nem emésztette a vagyonszerzés vágya.

Visszahelyeztetvén érette esengő gyülekezetébe, annak talpraállítása volt minden törekvése. Minthogy tapasztalata szerint nagy szüksége volt e városnak szigorú fegyelmezésre, ünnepélyesen kijelenti, hogy ő a maga tisztének csak akkor felelhet meg, ha a keresztyén tudománnyal együtt az egyházi jó rendhez illő presbitériumot is elfogadják. (Erről később bővebben is szólnunk.) Azután megalkotják a polgárok beleegyezésével az Isten ígéje alapján azokat a törvényeket, amelyek a presbiterek választására és az egyháznak egész berendezésére vonatkoznak, amely törvényeket később a Sátánnak minden furfangja sem tudna erejüktől megfosztani. Majd készített egy kátét francia és latin nyelven, amely semmi lényeges dologban nem tért el az előbbentől, csakhogy sokkal bővebb, kérdésekre és feleletekre van felosztva. Ez a káté méltán felköltheti a csodálatot, felismerték értékét külföldön is és lefordították német, angol, skót, belga, spanyol nyelvre, sőt egy zsidóból áttért keresztyén, Tremellius Sámuel héberre, Stephanus Henrik meg görögre.

Hogy az említetteken kívül mennyit fáradozott, azt megmutatták a tények. Minden második héten mindennap prédikált, minden héten három nap teológiai előadást tartott, némely vasárnap elnökölt a presbiteri gyűlésen, a péntekenként tartott ún. kongregációkban a Szentírást magyarázó felolvasásokat tartott, a Biblia egyes könyveit tudós magyarázatokkal világosította, most a vallás ellenségeit verte vissza, majd a világ különböző részeibe írt a felmerülő kérdésekről. Ezeket olvasva elcsodálkozhatunk azon, hogyan végezhetett egyetlen ember ennyiféle és ilyen nagy dolgokat. Leginkább segítették Farel és Viret, de ő ezeknél mégis sokkal többet dolgozott. Szerfölött kedvelte ezek barátságát, a velük való egyetértést, amit a gonoszok éppúgy irigyeltek, mint aminő örömmel szemlélték a kegyesek. És igazán gyönyörűség volt látni és hallani az Isten egyháza e három nagy munkásának teljes egyetértését, holott mind a hárman különböző jeles tulajdonságokkal ékeskedtek. Farel bizonyos lelki nagyság tüntette ki, az ő mennydörgő szavát nem lehetett megrendülés nélkül hallgatni és megindító forró könyörgéseivel mindenkit mintegy az egekbe ragadott fel. Viret beszédének

nyájasságával tűnt ki s hallgatói szinte odatapadtak ajkaira. Kálvin ahány szót kiejtett, annyi nagyszerű gondolattal töltötte be hallgatóinak lelkét. Gyakran jutott eszembe, hogy az lenne a legtökéletesebb lelkipásztor, aki ebből a háromból volna összeszerkesztve.

De térjünk vissza Kálvinhoz. Őt a genfi egyház ügyein kívül egyéb harci és külföldi ügyek is nagyban foglalkoztatták. Mert úgy megáldotta az Úr az ő szolgálatát, hogy csak úgy özönlöttek hozzá a keresztyén világ minden részéből vagy egyenesen a vallás ügyében tanácsért, vagy csak hogy hallgathassák őt s utoljára lett Genfben olasz, angol, spanyol gyülekezet is, és alig volt képes ennyi vendéget befogadni egy város. Otthon megnyerte a jóknak teljes tiszteletét, a gonoszok meg félték tőle s minden a legszebb rendben indult meg. Idő folyamán mégis támadtak erős küzdelmei, amelyeket sorban el is beszélünk, hadd lássák az utódok maguk előtt azt a bátor példányképet, akinek erejükhöz mérten követésére felbuzdulhassanak.

Tehát hogy a dologra térjünk, mihelyt visszaköltözött a városba, szeme előtt tartva Istennek eme parancsát: "Keressétek mindenek előtt Istennek országát, hogy a többiek is megadassanak" (Máté VI. 33.): legsürgősebb feladatnak tartotta az Isten igéjével megegyező egyházkormányzási szabályoknak a tanáccsal egyetértően való megalkotását, amin változtatni ne legyen szabad se a papoknak, se a polgároknak. A tervet gyűlölködő előítéllettel fogadták sokan a köznép és az előkelő polgárok sorából, azok ti., akik levetkeztek ugyan a pápát, de csak névleg öltötték fel a Krisztust. Még azon papok közül is, akik ama derék férfiak száműzése után visszamaradtak a városban (akiknek egy része – a bűnpártolók – később mégis hűtlenül elhagyta állomását), tehát ezen papok közül némelyek, – habár lelkiismeretük tiltó szava folytán nem mertek azzal nyíltan szembe szállani, – de alattomban ellene dolgoztak, és nem könnyen engedték, hogy a rendszabály megtartására köteleztessenek. Volt is mire hivatkozniok a maguk igazolására, hiszen más egyházakban ismeretlen volt a kirekesztés büntetésmódja. Még olyanok is akadtak, akik azt hangoztatták, hogy ez által a pápista zsarnokság lesz visszaállítva. De mindezeket az ellenvetéseket legyőzte Kálvin a maga kiváló mérséklettel párosult állhatatossága által. Ő kimutatta a Szentírásból, hogy annak irányítását nemcsak a tudományra, hanem az egyházkormányzás elveire nézve is követni kell, azután felsorolta e század legnagyobb tudósainak (minők: Oecolampadius, Zwingli, Zwichius, Filep, Bucer, Capito, Myconius) ide tartozó nyilatkozatait azoknak irataiból, hogy ne tarthassák hűtlen keresztyéneknek azokat az egyházakat és pásztorokat, akik erős zabola szükségességét hangsúlyozzák. Majd rámutatott arra, hogy minő nagy a különbség a pápista zsarnokság és az Úrnak igája közt. Ilyen alapos igazolással aztán elérte, hogy ezeket a most is érvényben levő egyházfegyelmezési törvényeket összeállították, nagy tetszés közt nyilvánosan felolvasták, és a nép egyhangú helyeslésével november 20-án elfogadták.

Ezen szerencsés kezdet dacára is méltán tartott Kálvin azoktól a nehézségektől, amelyek e rendszabályok életbeléptetésével fognak járni, s azért teljes erejével törekedett visszatartani tisztársának mind Viret, akit a berniek csupán ideiglenesen engedtek át, mind Farel, akit a neufchateliek elűztek ugyan, de megint visszahívták. Ám ez a törekvése meghiúsult: Viret rövid idő múlva visszatért Lausanne-ba, Farel pedig Neufchatelben maradt. Így aztán a gyülekezet visszaállításának dicsősége csaknem egyedül Kálvint illeti.

A következő 1542. évben nem kevés gond tartotta fogva Kálvint. Mert hogy ne is említsem a hazai eseményeket, amelyek nyugtalanították, már ekkor a külföldön lángot is vetett az evangélium ellenségeinek dühe, sokakat kiűzve Francia- és Olaszországból a már nagy hírnévnek örvendő szomszéd városba, amely menekültek vigasztalásában és istentiszteletük helyreállításában Kálvin nagy buzgóságot fejtett ki, a honnmaradtakat mint az oroszán torkában levőket pedig mindenfelé küldözgetett leveleivel bátorította. Ehhez járult még két nagy csapás, ti. a szűk termés és az azt kísérni szokott éhínség. Ekkor már az volt Genfben a szokás, hogy a dögvészeseket a városon kívül épített kórházban helyezték el; ide kellett kijárni a lekipásztornak is, hogy a beteget a vallás vigasztalásaival ellássa, ahonnan azonban könnyen magával hurcolta a ragály csíráját. Ennek dacára is felajánlotta szolgálatát három lelkész, ti. Kálvin, Castellio Sebestyén (akiről később bővebben is szólunk) és Blanchet Péter. Ők sorsot vetettek maguk közt, és a sors Castellióra esett. De Castellio megváltoztatta szándékát és gyáván visszalépett a magára vállalt veszélyes szolgálat teljesítésétől. Most Kálvin azt kívánta, hogy közte és Blanchet között vessenek sorsot, de a tanács közbelépett, sőt maga Blanchet is ellenezte a sorsvetést, és magára vállalta a nehéz szolgálatot.

Most egyéb bajok keletkeztek. Ugyanis a montbelliardi lelkész Toussain Péter felújította az úrvacsora feletti vitákat, másfelől némelyek Bazelben az egyházi szervezetnek csak az imént letett alapjait kezdték támadni, amely utóbbiak ellen Myconius felvette ugyan a harcot, de siker nélkül. Kálvinnal e végből tanácskozott is. Metz francia városban pedig, bár az odahívott Farel munkája reménnyel kecsegtetett, de részint egyenes erőszak, részint a hitehagyott Caroli Péter (akitől már fentebb szólunk) nagyban akadályozták az Úrnak munkáját. Hogy ezekben az ügyekben mennyit dolgozott Kálvin levelezéssel, intéssel, bátorítással s általában minden úton-módon: erről értesülni lehet részint az ő kiadott leveleiből, részint a még életben levő kortársaktól. De megmozdult a Sorbonne is, amelyet vakmerővé tett Liset Péternek, a párizsi parlament akkori vezérének, ezen szerencsétlen és boldogtalan emlékeztető embernek pártfogása. Csodálatos, hogy a püspökök vagy maga a pápa is elnézték, hogy e "tudós" társaság tagjai milyen szemérmertlenséggel osztozkodtak, mint a rablóknál szokásos, az egyház javain, sőt hogy ezekre bízták legfőbb tisztüket, az ígehirdetést is, persze azzal a kikötéssel, hogy az ő érdekeiket szolgálják; hiszen a kutyák is szolgálják gazdáikat az asztalról lehulló s már meg-megnyaldosott koncokért. A Sorbonne tehát arra a vakmerőségre vetemedett (bár erre sem Istentől, sem embertől nem nyert felhatalmazást), hogy összeállította a keresztyén hit tételeit. Bár ez a hitvallás tele van valótlanosságokkal és oly rendkívüli

bárgyúságokkal, amelyek megszokott jellemző tulajdonságai ugyan az említett testületnek, de amelyek még eddigi gyöngé tekintélyét is lerombolták minden beszámítható elméjű ember előtt: mégis többen aláírták e cikkeket, részint megfélemlítés folytán, részint merő tudatlanságból. Ezekre a cikkekre azután megadta Kálvin a kellő feleletet, s míg alapos érvekkel, nagy készültségre valló határozottsággal halomra döntötte téves állításaikat, addig nevetség tárgyává is tette bárgyúságaikat mindazok előtt, akiknek megvan még a természetes józan eszük.

Így telt el ez az év, amelyet aztán egy semmivel sem nyugalmasabb másik váltott fel. Az ínség és dögvész most már Savoyára is súlyos csapásokat mért. Kálvin tovább folytatta munkáját, a hazában erősítette az övét, a külföldön pedig erélyesen támadta az egyház ellenségeit.

Ez utóbbi célt szolgálta különösen azon négy könyvével, amelyeket Melanchton Filepnek ajánlva a szabad akarat vitás kérdéséről írt Pighius Albert ellen, korának egyik legkiválóbb szofistája ellen, aki maga hívta ki mérkőzésre Kálvint, s e mérkőzésben nyert érdemeit a pápa azután püspöki süveggel jutalmazta. De később magát a pápát is megcsalta, és megnyerte jutalmul, mint az igazság ellenségei szokták, azt, hogy nemcsak tudósok, de az épeszű emberek általában utálattal fordultak el tőle, sőt cserben hagyta maga a Sátán is. Kálvin könyveinek hatásáról pedig Filep tesz bizonyosságot a maga leveleiben, amelyeket bizony ki is kellene nyomtatni avégre, hogy lenne az utókor kezében megbízható és bőséges bizonyíték mindenféle rágalmozás megcáfolására. Bár azt, hogy mit kell arra a vádra felelni, hogy ő túl szigorú lett volna az egyházkormányzási rendszabályok kezelésében, abból a levélből is meg lehet tudni, amelyet még ez évben Kálvin írt a *montbelliardi* egyházhhoz.

Az 1544. évben a neufchateli egyház lelkipásztoraihoz írt levelet, amelyben előterjeszti az *egyházfegyelemről a maga véleményét*. Otthon Castello Sebestyénnel gyűlt meg a baja, akinek megbízhatatlan jellemére már előbb rámutattunk, hogy ti. tudta adni a bátrat, mikor csak beszélni kellett, hogy ezzel behízelegesse magát. Ez a Castello a görögül *diognwmon*-nak (önfejű) nevezett emberek fajtájához tartozott, s nagyon megneheztelt Kálvinra amiatt, hogy a Szentírásnak általa eszközölt francia fordítását igen hiányosnak és hibásnak találta. Elkeseredésében nem elégedett meg bizonyos tévtanok hirdetésével, hanem nyíltan követelte, hogy ki kell dobni a kánonból az Énekek énekét, mint amelyben szerinte Salamonnak tisztátalan buja gerjedezései nyernek kifejezést s a más véleménye levő pásztorokat igen durva piszkolódásokkal sértegette. Ezek nem tűrhették ezt az izgágáskodást, őt a tanács előtt bevádolták, amely őt május 31-én nagy türelemmel kihallgatta s a rágalmozás bűnében elmarasztalta s a városból száműzte. Ezután Bazel fogadta be, ahol, hogy miként viselkedett, azt más helyen adjuk elő.

Még a megelőző évben történt, hogy V. Károly egész erejével támadván Franciaországra, a németek megnyerése végett ígéretet tett, hogy a vallás ügyét egy egyetemes zsinat tartásáig is rendezni fogja, s mindkét félnek jogegyenlőséget

biztosított. Emiatt őt III. Pál pápa egy kemény hangú intésben kérdőre vonta, felpanaszolván, hogy az eretnekeket a katolikusokkal egyenlővé tette, amivel – nézete szerint – a más búzájába vágta a sarlóját. A császár megfelelt, ahogy tudott, de Kálvin is visszaverte a pápának azon vakmerő sértegetéseit, amelyekkel bántotta az evangélium igazságát és a kegyesség ártatlanságát.

1544-ben gyűlt össze a birodalmi gyűlés Speyerben. Kálvin ezt az alkalmat is megragadta, s egy könyvecskét adott ki az egyház javításának szükséges voltáról, amelynél erőteljesebb és alaposabb munka, az én tudomásom szerint, nem jelent meg ebben a században. Ugyanezen évben egy-egy könyvecskével úgy megcáfolta az anabaptistákat és libertinusokat (akik közt mindenfajta rettenetes régi eretnekség felújult), hogy hitem szerint többé senki sem eshetik öntudatosan azok hálójába, ha e műveket figyelmesen elolvassa, vagy ha már azelőtt elcsábított volt, e mű feltétlenül visszavezérli a helyes útra. Ám a libertinusok ellen írt könyvén megbotránkozott a navarrai hercegnő, mert ennek a félelmetes szerzetnek két vezérét, Quintetet és Poquetet Kálvin nevükön nevezte, pedig ezek hihetetlen módon elcsavarták a hercegnő fejét, annyira, hogy ez – bár istentiszteletükön nem vett részt – őket becsületében részeltette, védő szárnyai alá fogadta s udvarában tartotta. Kálvin értesülvén a hercegnő nehezteléséről, levelet intéz hozzá, olyan bámulatos tapintattal, hogy az ő királynői méltóságát és a Krisztus egyháza iránt tanúsított áldozatkészségét is szigorúan szem előtt tartotta ugyan, de másfelől, mint Isten bátor szolgájához illik, teljes őszinteséggel kárhoztatja azt a vigyázatlanságot, hogy ilyenfajta embereket környezetébe fogad; egyszersmind megvédi a maga hivatalának tekintélyét is. E bátor fellépésének az lett az eredménye, hogy a libertinusok rettentő szerzete, amelynek tagjai már-már Franciaországot kezdték elárasztani, kénytelen volt Hollandiának és szomszédságának határai mögé visszahúzódni.

Ezen év sok terhét még ki sem pihente, máris újabb és pedig még hevesebb küzdelmek elé állította a következő esztendő. Mintha nem lett volna még elég a városra és környékére Istentől bocsátott dögvész csapása, tetézte ezt a telhetetlen kapzsiság is. Ugyanis azok a szegényebbek, akiknek segélyét vették igénybe a vagyonosabbak betegek ápolásánál és házaik tisztántartásánál, aljas önzésből rettenetes dologra, a gazdagok kiirtására szövetkeztek egymással. Céljuk érdekében ártalmas kenőccsel bekenték a házak ajtófelét, küszöbét és egyéb kéz alá eső dolgokat, ami a dögvész dühöngését nagyban fokozta is, s ünnepélyesen rettenetes esküvéssel adták át magukat a Sátánnak arra az esetre, ha valamelyikük a netalán bekövetkező kínvallatás közt elárulná bűntársait. Néhányat mégis kézre kerítettek a városban s környékén, és ezek el is vették méltó büntetésüket. Mérhetetlen keserűséget szerzett ezzel a Sátán Genfnek és főként Kálvinnak, mintha éppen ott akarná biztosítani uralmát, ahol minden képzelhető módon harcolnak ellene.

Ezt az esztendőt szomorú emléküvé tette az a hóhérinál is iszonyúbb vérengzés, amellyel az aix-i parlament kegyetlenkedett a marindoli és cabrieres-i valdens atyafiakon, nemcsak egy-két embert, hanem néptömegeket gyilkolva a Provence

egész vidékén kor- és nemkülönbség nélkül, a falvakat is lángokba borítva. Ez a kegyetlen vérengzés annyival közelebből érdekelte Kálvint, aki a Genfben menekült néhányat vigasztalagta és erősítette, mert hiszen előzőleg éppen ő működött közük küldött leveleivel és lelkipásztorok által azon, hogy teljesen a tiszta evangélium alapjára álljanak s még idejében sürgetve hívta fel a német fejedelmeket és helvét városokat, hogy védjék meg ezeket a veszedelmek ellenében.

Ezen időtájt újabb erőre kapott az úrvacsora felett támadt boldogtalan szóharc is. Szítogatta a már kialvófélben levő tüzet a gögös és különös természetű Osiander. Bizony nem Kálvinon múlt, hogy nem aludt el a tűz, amint kitetszik ez a tárgyban Filephez írott első és második leveléből, amelyeket nyilvánosság elé is bocsátottunk. Hiába volt az erőteljes érvelés, Osiander (akit ők makacssága miatt Periklesnek neveztek el) hajthatatlan maradt.

Ezalatt a dögvész nagy pusztításokat tett a városban, mégsem szűntek meg a kicsapongások, s különösen elterjedt a paráználkodás bűne. Még a népnek kevés számú jobb vezérei is meggyengültek a jóra igyekezetben. Volt Kálvinnak bőven mi ellen hangoztatnia kárhoztató ítéletét a szószékről, de kitartó küzdelmének, amint a maga helyén látni fogjuk, meg is lett a kívánt sikere. Növelte a bajt egy újabb kérdésnek felvetése, ti. az, hogy miként kezeljék a pápistáktól elvett egyházi javakat. Némelyek nem akarták engedni, hogy az idegen származású hű pásztorok is részesüljenek azokból. Persze támadt aztán ebből temérdek lárma, sok panasz, szóbeli és írásbeli perpatvar, de egyelőre semmi mód nem mutatkozott a kibontakozásra. Kálvin maga nyíltan rosszalta az egyházi vagyonnak elkobzását, mert Istennek valami különös sugalma tudtára adta, hogy ez idővel szigorú következményeket von maga után, de azt mégis Isten igazságos ítéletének tekintette, hogy a pápaságnak oly gonosz utakon szerzett vagyona az Úr egyházának kincsei közé jutott.

Erős izgalmak közt tartották Kálvint ezen időben más kül- és belföldi események is. Ekkor tért vissza hazájába egy genfi vén-róka ifjú, aki Franciaországban egy ideig remeteséget színelve éledélt. Kálvin, aki az ember jellemének megismerésére kiváló tehetséggel bírt, csakhamar kiismerte ezt a kegyességet színlelőt, őt előbb gyöngéden, majd komolyabban intette, mikor pedig már a kongregáció összejöveleken is kevélyen előretolakodott, szigorú dorgálásban részesítette. Ezt ez ifjú nem szívelhette, hanem pártot csinált magának azokból, akiknek bűneit keményen meg-megróttá Kálvin, és pedig olyan fényes sikerrel, hogy amikor éppen egy elhunyt lelkipásztor helyét kellett betölteni, ez az állás elnyerése végett párthíveivel mozgolódni kezdett. Már a tanács fel is vette a jelöltek közé, de a lelkészek állást foglaltak vele szemben, és kimutatta Kálvin, hogy ez a hivatalkeresés nagy ellentétben áll az Isten igéjével. Végre is győzött a lelkészek álláspontja, s a tanács az egyházi szolgálatra vonatkozó törvények készítésével is megbízta Kálvint.

Többen akadtak a francia üldözöttek sorában olyanok, akik mindjárt az üldözés kezdetén megijedtek s hűtlenné lettek az igazsághoz, akik aztán a maguk megnyugtatóra azt hirdették, hogy nem bűn megjelenni a pápista istentiszteleten testileg, ha az ember az igaz valláson csügg lelkével. E tévedés ellen, amelyet már a régi atyák is elítéltek, felszólalt Kálvin, akinek túlszigorúságával takargatták ők hibájukat és egy terjedelmes iratban rámutatott tévedésükre és közölve erre vonatkozó, álláspontját a legtudósabb teológusoknak, Melanchton Filepnek, Bucernak, Martyr Péternek és a zürichi egyháznak, ezáltal úgy elejét vette ennek a kétfelé sántikálásnak, hogy ettől fogva minden jóérzésű ember valósággal remegett a *nikodemita* névtől (ui. e névvel illette azokat, akik a Nikodémus példájával szépítették a maguk tévelygését).

Ezt az esztendőt egy semmivel sem nyugalmasabb másik váltotta fel. Nagy nyugtalanságot szültek a császárnak a vallás elleni háborúra készülődéseiről szállongó hírek, adtak elég okot az aggodalomra azok a bujtogatók is, akiket a pápa küldött a város nyugalmanak felzavarására. Kálvin hűséges pásztor módjára erősítette a polgárok lelkét, akik már annyira jutottak, hogy a gonoszok elvetemültsége folytán Isten méltó büntetése gyanánt a féktelenség elharapózásától, sőt egyenesen nyílt lázadástól lehetett tartani. Volt az elvetemült bűnösöknek egy üresfejű, de vakmerő és kevély vezére (akit ezért Kálvin leveleiben császármajmolónak nevez), Perrin Amie, a városnak a nép által már régebben megválasztott főkapitánya. Ez belátván, hogy míg a törvények épségben vannak s főleg amíg Kálvin a szószékről oly keményen ostorozza a bűnöket, addig sem neki, sem a hozzá hasonlóknak nincsen maradásuk: most nyíltan előállott régebben megállapított tervükkel, hadat üzentek a törvényeknek. De a tanács tagjai résen állottak, erélyes fellépésükkel elhallgattatták a lázítót. A rend azonban csak látszólag állt helyre, nemsokára nyíltabban emelte fel fejét a gonoszság. Ugyanis egy eléggé népes tanácsgyűlésen egészen meglepetésszerűen azzal a váddal áll elő egy tanácstag, hogy Kálvin hamis tudományt hirdet. (Állítólag a lelkészi testületnek két iszákos tagja bujtogatta fel, akik magok is féltek a törvények szigorától.) Kálvin maga semmit sem felelt erre a rágalomra, de a tanács mégis vád alá helyezte az illetőt és a vizsgálat eredményeként rágalmozás bűne miatt megbüntették, a hozzátalmozott két hamis pásztorral együtt a város területéről elűzték, sőt azután a korcsmákat is betiltották. Íme, így vallott szégyent a gonoszok szándéka.

Ám az ekkor elfojtott tűz a következő 1547. évben ismét lángra lobbant. Talán ez volt a századnak legszomorúbb esztendeje. Németország egyházai oda jutottak, hogy a főemberek és városok részint önként meghódoltak, részint erővel az ellenség hatalmába hajtották. Egy pillanat alatt megsemmisült mindaz, amit annyi éven át és oly nagy küzdelemmel építettek; sokan irigyelték és boldogoknak tartották azokat, akiket a háború elől a korai halál magával ragadt. Annyi egyháznak ez a gyászos végpusztulása bizony rettenetes gyötrellemmel tölthette el Kálvin kegyes lelkét, hiszen ő mindannyinak ügyét a szíven viselte. Mert hát hogy is ne fájt volna neki látnia, hogy azok a derék férfiak, akikkel a legbensőbb

viszonyban állott, ti. Filep, Bucer, Martyr oly veszedelembé jutottak, hogy közelebb voltak a halálhoz, mint az élethez! De hogy még ezeken a viharokon is erős lélekkel uralkodott Kálvin, ezt részint e korból származott iratai igazolják, részint pedig az a szilárdsága, amellyel otthon szembeszállott a gonoszoknak most hevesebbé lett támadásaival, egy vonalnyit sem engedvén eddig vallott elveiből.

Ami a hazában történt eseményeket illeti, midőn mind jobban meggyőződött Kálvin afelől, hogy az általa hirdetett evangélium nem elméleti fejtegetések halmaza, hanem magának a keresztyén életnek irányítója: szükségképpen szembe kellett szállnia azokkal, akik mint minden kegyességnek és tiszta életnek ellenségei, végre magát a hazát is megtámadták. Ezeknek egyik vezére volt, amint előbb láttuk, Perrin, aki elvtársaival együtt még egy utolsó próbát tett a szigorú egyházi törvények megdöntésére és azzal a követeléssel állottak elő, hogy a presbitériumnak a gonoszokra kimondott ítélete minden esetben terjesztessék fel a tanácshoz. A presbitérium azzal védekezik, hogy hiszen maga a tanács hagyta jóvá az Isten igéjével megegyező egyházi törvényeket, sőt a tanácstól segítséget is kér az egyház épségének megóvására. A tanács akként döntött, hogy az egyházi törvényeket épségben kell tartani, s ekként tényleg megszilárdította azokat, Perrin aztán végre oda sodorta makacs természetét, hogy a tanács elmozdította hivatalából, megfosztotta kapitány nevétől s ettől fogva mint magán ember folytatta életét. Ámbár ez a küzdelem a tanácsban folyt le, mégis nagyban foglalkoztatta Kálvint. A harc hevességét mutatja az, hogy egyszer a kétszáz főből álló tanácsban a vitatkozó felek már-már kardot rántottak egymás ellen, s Kálvin érdeme, hogy honfivér nem mocskolta be a tanácskozó termet. A vitatkozás alatt lépett be váratlanul Kálvin tisztársaival a terembe, s ha ekkor a szó teljes értelmében a kivont kardok közé nem áll, a legiszonyúbb vérfürdő ki nem kerülhető; a cégéres bűnösök ellene zúdultak, de mert azok bűnének szennyében semmi része nem volt, lelki fensége előtt megszégyenülve szó nélkül túrték kemény ítéletét.

De nem is maradt eredmény nélkül az Isten igazságszolgáltatására való hivatkozás. Ez időtájban kaptak rajta egy genfi polgárt, hogy egy gyalázkodó levelet írt, amelyben a szent szolgálatra sok rágalmat szór, és javasolja, hogy Kálvint be kell dobni a Rhone-ba s azután ezt az írást a templomi szószékre kiszégezte. A lázítót perbe fogták, s miután reménye ellenére sok más aljasság is reábizonnyult, fejvesztésre ítélték. Kivégeztetése után egy olyan sajátkezűleg írt munkáját is találtak, amelyben Mózeset, sőt Krisztust is gyalázza, amely istentelen bűnével kétségkívül másokat is megmételyezett. Ezen harcok közepette még ez évben írt Kálvin egy *Antidotum*-ot is a tridenti zsinatnak két ülése ellen, majd megszilárdította egy levelével a roueni egyházat egy ferencrendi szerzetes csábításai ellenében, aki ott Carpocratesnek a libertinusok által felújított tévedéseit terjesztgette.

A következő 1548. évben szinte hihetetlenül éppen azokat szemelte ki eszközeiül a Sátán, akik éppen a bajok orvoslására törekedtek, ti. Farel és Viret. Az ellentétek kiegyenlítése végett Farel és Viret mindjárt az év elején Genfbe jöttek, a tanács

előtt Kálvin mellett lelkes beszédek tartottak. Kálvin ugyan legfőbb célul az erkölcsök javítását tűzte ki, másfelől Perrin sem leplezte azon szándékát, hogy elvtársai segítségével előbbi állását akarja visszafoglalni, de ezen ellentétek mellett is létrejött a béke, persze a jóhiszeműek rászédésével, amint ez csakhamar kiviláglott. Perrin csakugyan visszahelyeztetett hivatalába s most már oly magas fokra hágott az elvetemültek gonoszsága, hogy némelyek csúfságból a keresztet utánozták mellvértjükön (ez lett ismertető jelük e gonoszoknak), mások meg kutyáikat a Kálvin nevére nevezték el, vagy a Kálvin nevet Káinra módosították, végül ismét mások azt kürtöltették, hogy ők a Kálvin iránt érzett ellenszenvből maradnak távol az úrvacsorától. Ezeket Kálvin és tisztársai keményen megrótták s a tanács elé állították. Itt ugyan könnyűszerrel diadalt aratott az ártatlanság és december 18-án ünnepélyes nyilatkozatok közt megtörtént a kibékülés, de mindez csak látszat volt. Perrin szindikus akart lenni, ezért szüksége volt a jók bizalmára, hogy majd e főhivatal elnyerése által nyitva álljon előttük az út a rendnek teljes felforgatására. Kálvin tehát erős harcot vívott, de mintegy pihenés gyanánt tudományos műveket is írt. Ez évben adta ki bő magyarázatokkal Pálnak hat levelét; egy alapos támadást intézett azon Interim ellen, amely a német egyházak megsemmisítése végett készült, s kimutatja cáfoló művében, hogy miként kell igazán visszaállítani az egyházat; végre egy igen elmés könyvecskében nyilvánvalóvá tette a hivatalos csillagjósolás megbízhatatlan és haszontalan voltát, pedig azt sokan nagyon komoly dolognak tartották. Ez utóbbi munkájáért elismeréssel üdvözölte Bázélból Brentius, amelyet egy meglehetősen baráti vigasztalással viszonzott; vajha törekedett volna Brentius mindvégig megőrizni ezt a baráti viszonyt! Az Angliában száműzöttként élő Bucert pedig nyíltan figyelmeztette, hogy világosabban írjon és beszéljen az úrvacsoráról, egyszersmind baráti szeretettel erősítette Anglia kormányzóját, Sommerset herceget (aki később igen méltatlan véget ért) szintén felkereste nagy gonddal írott leveleivel s ha megszívlelik az angolok az ő tanácsait, sok későbbi megpróbáltatásnak elejét veszik.

A genfi egyház pedig a küzdelemnek dacára csodálatosan gyarapodott, ami a Sátánt és a gonoszokat szerfelett bosszantotta, de Kálvinban erős vágyat támasztott a Krisztus nevéért száműzöttek visszafogadásának kieszközlésére. Ezen óhaját annyira teljesíteni látszott az Úr a következő évben, hogy ha nem szűnt is meg teljesen az üldözés, de egy időre mégis lecsillapodott. Kálvinnak efelett érzett öröme sem lehetett zavartalan, mert most családi életében érte nagy csapás, elvesztette feleségét, ezt a kiváló derék asszonyt. E csapásnak szilárd lélekkel való elviselésével az erős lélekre nézve is követendő példát szolgáltatott az egész egyháznak.

Most a szász egyházak ügyében kellett beavatkoznia, amelyek az ún. "közömbös dolgok" felett támadt vitában Kálvint is felkérték nyilatkozatra. Ezt ő készséggel megadta, egyszersmind intette Filepet a maga tisztére, ami feleslegesnek bizonyult ugyan később; de némelyek ekkor alaptalanul engedékenységgel vádolták. Nem ismerték még ekkor ama gonosz léleknek és a flaccianusok pártjának szándékait,

pedig ez utóbbiak temérdek zavart csináltak, sőt még most is hátráltatják az Úrnak dolgait, és pedig éppoly arcátlanul és dühös szenvedéllyel, akárcsak maga a római pápa vesztegette volna meg őket valami nagy jutalommal.

Egyébiránt a német egyházakra küldött csapást áldással pótolta az Úr a helvéteknél. Minthogy Kálvin felől azt terjesztették némelyek, hogy az egyenlő lényegűség tana felé hajlik, egy zsinatot tartottak Zürichben, amelyen Farel és Kálvin is megjelentek, hogy e dolog (*) felől mindnyájan egy véleményre jussanak, s egyetértésüket az egész világnak tudtára adják. Csakugyan nem is volt nehéz megegyezniük az igazság ezen derék barátainak. Azután nyilvánosságra hozták az összes helvét és réiai egyházak egyetértésének bizonyossága gyanánt létrejött végső megállapodást, amely aztán a legszorosabb egységet hozta létre Bullinger Henrik és Kálvin, a zürichi és a genfi egyház közt, amely egyetértésünk most is szilárdan fennáll, és reméljük, hogy Isten kegyelméből mindvégig meg is fog maradni.

A következő év, a többiekkel összehasonlítva,

(*) Az úrvacsora értelmezése során előállt különbségek elsimitásával foglalkozott ez a gyűlés. Az itt említett "egyenlő lényegűség" helyesebben bizonyára a lutheri "hozzálényegülés" (consubstantiatio) lehet. [NF]

szerencsésen folyt le. Annyival szívesebben emlékezem erre az évre, mert én ekkor kezdtem meg az egyházban működésemet Lausanne-ban, ahova a Kálvin ajánlatára meghívást nyertem. Ez év folyamán írt Kálvin két igen alapos levelet a sienai Socinus Laeliusnak, aki sokáig Zürichben lakott, és ott is halt meg. E levelekből kitetszik emennek iránya és tudományos képzettségének foka, de igazában csak halála után ismerték fel, mert életében a gyülekezetek gondozásával tévedésbe ejtett még olyan tudósokat is, mint Filep, Kálvin és Camerarius Joachim (aki a Filep életrajzában róla érdemén felül igen megtisztelő módon nyilatkozik). Később jött arra Belliona (akiről a maga helyén szó lesz), hogy a híres Egyvelegnek leginkább ő volt a szerzője, és hogy Servetnek, Castelliónak, Ochinusnak őrzöngéseit is támogatta; megerősíti ezt a gyanút a birtokunkban levő azon írás magyarázata, amelyet a János ev. I. része felett írt, s amelyben istentelenségben felülmúlja mindazon eretnekeket, akik csak félremagyarázták valaha ezt a legistenibb szentírási helyet.

Az ezt követő 1550. esztendő elég békességet hozott az egyházra. Ebben rendelték el, hogy a lelkészek ezentúl ne csak prédikáljanak, aminek nincs meg a kellő foganatja, minthogy némelyek elkerülik, mások nem hallgatják figyelemmel, hanem évenként többször is látogassanak el a város különböző részeinek főnökeihez és a presbiterekhez, s őket ott egyenként családonként részesítsék tanításban, sőt röviden a hitágazatok tudományából is kérdezzék ki mindeniküket. El sem lehet képzelni, hogy milyen fényes eredménnyel járt ez. Azt is ekkor határozták el, hogy az Úr születésének napját a reákövetkező vasárnap ünnepeeljék, s hogy a vasárnapon kívül semmi más ünnepet ne tartsanak meg, ámde ezen sokan

megbotránkoztak, s ezek azt az álhírt terjesztették, hogy Kálvin még a vasárnapot is eltörli. Így akarták őt meggyűlöltetni. Pedig ama határozatot a nép hozta nem a lelkészi testület kívánságára, sőt, amint később kitűnt, egyenesen a lelkészek tudtán kívül. Kálvin a rágalmazók ellen nem emelt vádat, amit némelyek rossz néven vettek tőle, s ez adott alkalmat a botránkozásokról szóló könyvecskájének megírására, amelyet egyik példás életű hű barátjának, Normendus Lőrincnek ajánlott.

Ám ezen év nyugalját ellensúlyozta a következő 1551. év háborúsága. Nagy szomorúságot okozott az egész egyháznak, de különösen Kálvinnak már az is, hogy ekkor halt meg Bucer, akit nagyon szeretett, és a szentgalleni konzul, Vadianus Joachim, akit vallásosság és tudományos képzettség nagyban ékesített. Ehhez járult a pártoskodásnak újabb fellángolása (hiszen csak hamu alatt lappangott a tűz azelőtt is), s már vakmerőségükben nyíltan követelték, hogy a városba menekülő száműzötteket nem kell részesíteni polgári jogokban. Kálvint a maga személyében is többször bántalmazták az úton, midőn a Rhône túlsó partján tartott gyűlésekről lakásába visszafelé jött. Egyszer egyik tisztársa, Raymound elől, amikor éjjel egy beteg látogatására ment át a Rhône-on, lopva felszedték a híd deszkáit, és csak egy hajszálon múlt, hogy az alatt hömpölygő folyóba nem zuhan. Majd a Gervasius nevű templomban idéztek elő nagy zavart amiatt, mert ott egy lelkész nem akart Balthazar névre keresztelni egy csecsemőt (ilyen nevek osztogatását bizonyos ok miatt határozottan tiltották akkor a törvények). Ezen bántalmak ellenében Kálvin bátran és felülmúlhatatlan türelemmel viselte magát.

Ezen időtájban más veszedelem is fenyegette a genfi egyházat. Alkalmat adott erre egy Párizsból származott karmelita szerzetes, Bolsec Jeromos, aki néhány évvel azelőtt levetette ugyan csuklyáját, de szerzetesi jellegét megtartva Olaszországba menekült, ahonnan azonban a benne csalódott ferrarai hercegnő elűzte. Most egyet gondolt, egyszerűen felcsapott orvosnak, s Genfbe jött, de amikor itt a tanult orvosok mellett nem boldogulhatott, teológusnak adta ki magát, s mint ilyen a predestinációról kezdett holmi félszeg és képtelen dolgokat locsogni előbb ugyan csak magánbeszélgetésekben, de azután nyilvánosan, a kongregációi összejöveteleken is. Kálvin előbb szelídebben intette őt és magához hívta, bizalmas módon iparkodott jobb útra téríteni. Ámde őt nem hagyta pihenni szerzetesi kevélysége, vagy talán bujtogatták a pártoskodók is, akik már régóta kerestek olyan egyént, aki által Kálvinnak bosszúságot szerezhetnek. Nyíltan előállt tehát egy kongregációi gyűlésen, okt. 16-án, amikor János evangéliumának ezt a versét fejtegették (VIII. 47.): "Aki Istentől vagyon, hallgatja az Isten beszédét; azért nem hallgatjátok ti, mert Istentől nem vagytok". Felszólalásában mindenféle okoskodásokkal, nagy garral és nyíltan lázítási szándékkal azzal állott elő, hogy mindenekelőtt el kell vetni azt a tant, amely a szabad akaratról és Istennek az emberi dolgok előre látását tartalmazó örök végzéséről tanít; helyel-közzel sértő célzásokat tett az igaz tudományra; vakmerőségét növelte az is, hogy Kálvin véletlenül nem ült a szokott helyén, s így azt hihette, hogy nincs is jelen. Eleinte csakugyan nem is volt ott, de a beszéd alatt észrevétlenül bejött és mások háta

mögött megállott. Mihelyt a barát befejezte beszédét, egyszerre előlép Kálvin, s bár előzőleg éppen nem erről a tárgyról elmélkedett, mégis ha valaha, úgy ez alkalommal kitűnt nagyszerű tehetsége. Mert Isten igéjéből s Augustinus irataiból vett idézetekkel és egyéb súlyos érvekkel annyira megcáfolta, földhöz verte és teljesen megsemmisítette ellenfelét, hogy mindenki lesütötte a szemét, csak maga a pirulni nem tudó barát nem. Volt egy praetor a hallgatók csoportjában azon tanácsstagok közül, akiknek joga van bárkit letartóztatni. Ez Bolsecet mint lázítót, a gyűlés szétoszlása után letartóztatta. Mit mondjak többet? A pert sokáig tárgyalták, s végre a helvét egyházak véleményének megismerése után őt mint lázítót, sőt mint egyenesen pelagiánust dec. 23-án a tanács száműzésre ítélte, botbüntetést is helyezvén kilátásba arra az esetre, ha ezentúl akár a városban, akár annak környékéti mutatni merné magát. Az elítélt a szomszéd városba költözött, és ott sok zavart idézett elő, míg aztán Bern területéről is két ízben kiutasították. Majd a francia egyházakban szeretett volna lelkészi álláshoz jutni, abban a reményben, hogy a francia egyházak békességet fognak élvezni; elment tehát Párizsba, majd Orleáns-ba, csodálatos ügyességgel színlelve mindenütt a bűnbánatot. A genfi egyházzal való kibékülést is keresve kereste. Ámde reménységében csalódott, az egyházak üldözése felújult, s amint ezt észrevette, visszatért orvosi mesterségéhez, sőt nyílt árulással átpártolt az evangélium ellenségeihez (még feleségét is áruba bocsátva az autuni kanonokoknak). A túlsó táborból még most is minden lehető rágalmat okád az igazság ellen.

Ezalatt Genfben a lelkészek testülete egy nyilvános gyűlésben magáévá fogadta a predestinációról szóló igaz tudományt, és azután egy nyilatkozatban a Kálvin értelmezése szerint bővebben igazolták álláspontjukat. Ez ellen az egy dolog ellen hiába működött hát a Sátán, a miatta támadt egyenetlenségek tömkelegéből úgy került ki a keresztyén vallásnak ezen eddigelé homályos fejezete, hogy most már mindenki előtt tisztán áll, ha csak nincs megverve makacs elfogultsággal.

A következő évben még jobban kitűnt, hogy milyen nagy lángot szított fel ama tisztátalan s annyi gyülekezet kárhoztatását kiérdemelt ember. Ezt a kérdést régebben nem igen bolygatták, s akik foglalkoztak vele, azok sem jutottak mindig egy eredményre, ez a tény izgatta a tudvágyó lelkeket a tárgynak tanulmányozására. A pártoskodók meg kapóra vették, s a keletkezett izgalmak folytán remélni kezdték, hogy Kálvint elsodorhatják, s majd felderül akkor az ő napjuk is. Mintha maga a Sátán adta volna ki a jelszót, úton-útfélen vitatkozó feleket lehetett látni. Hiába jutottak egy értelemre a kiváló egyházak és lelkészek, némelyek a berni terület szomszédságából azt a vádat emelték Kálvin ellen, hogy ő az Istent tette a bűn okozójává, holott ezt a veszedelmes ellenvetést már régen, a libertinusok ellen írt könyvében megcáfolta Kálvin. Bázelen pedig Castellio, ez a derék és egyeneslelkű ember, tulajdonképpen a pelagianizmust vette védelmébe. Sőt maga Filep is, bár előbb határozottan helyeselte azt, amit Kálvin Pighius ellen írt, most mégis rosszallta, hogy a genfiak mintegy a sztoikusok végzet-hitét felújították. Nem is említem meg azokat a pápistákat, akik a már többször megcáfolt rágalmat most is ismételtették. Ezek annyival is inkább

nyugtalanították Kálvint, mert amit e korban valami elfogadott tekintély hirdetett, ha mégoly szembetűnő valótlanság volt is, elfogadták igazságnak. Több esztendeig folyt efelett a vita, de különösen ebben az évben tűnt ki, hogy az a derék barát, akiről előbb szoltunk, vitatkozni akar Kálvinnal, hogy ezáltal mintegy beigazolja a vallás kérdéseiben való jártasságát, amit azelőtt kétségbevontak, s emiatt nem nyert lelkeszi állást. Az ügy a tanács elé került, ahol mind a két fél nagy erőt fejtett ki a maga álláspontja mellett, a barát vakmerően támadt, s a gonoszoknak nagy tömegére támaszkodott, Kálvin csupán az igazság erejével védelmezte a maga tudományát. Mégis az igazság győzött, még az ellenség is utoljára a Kálvin iratai mellett foglalt állást szavazatával.

Nem hallgathatjuk el itt, hogy idővel ez az ellenfél is megtért, s halála előtt kevésse annyira kereste a Kálvinnal való békességet, hogy haldoklása közben csak akkor nyugodt meg lelkiismerete, amikor tudtára adták, hogy megbocsátott Kálvin, akit ő saját beismerése szerint nagyon megsértett korábban minden ok nélkül. Kálvin nem húzódott vissza egykori ellenfelének békülési szándéka elől, megbocsátott neki, sőt utolsó harcában kegyes indulattal erősítette és vigasztalta is.

A következő 1553. évben a pártoskodók közel jutottak – legalább látszat szerint – óhajtott céljukhoz, nemcsak az egyházat, de a községet is végveszélybe sodorván. A jók a gonoszokkal szemben kisebbségre jutván, ezek addig lármáztak és fenyegetődztek, míg eltörölték a tanácsstagok választását szabályozó régi törvényt, s némelyeket kibuktattak a tanácsból. Az ide menekült idegeneket minden fegyverüktől megfosztották, csak a kardot viselhették a városon kívül, s már csak az volt hátra, hogy miután mindenüket elszedték, őket magukat is kiűzzék a városból, akiknek már oly sok üldözésben volt részük.

Ekkor a Sátán más forrásból zúdított zavart az egyházra. Ugyanis idehozta balvégzete Servet Mihályt, a Szentháromságnak, tehát az igaz istenségnek régi ellenségét, ezt a minden undok és szörnyű eretnekségből összeszerkesztett szörnyeteget, miután előbb mint orvos bolyongott ide-oda néhány évig, s aztán Villanuovai Mihály név alatt lappangva hintegette azon káromlásait, végre egy vaskos kötetbe gyűjtve, s ki is nyomatta azokat névtelenül Lotharingiának Vienne nevű városában (nyomdásza egy lyoni mester, Arnoldet volt, korrektora Guerotius Vilmos, aki előbb a genfi pártoskodásokban vett részt, majd paráználkodásáért és egyéb bűneiért reá váró büntetése elől Genfből Lyonba menekült). Tehát eme káromlásokkal telt könyvének kiadása után Servet – miután Vienne-ben börtönbe is vettetett, de onnan, nem tudom mi úton-módon csakhamar kiszabadult, – Genfbe jött, de csak ideiglenesen, mert valahová messzire akart utazni itt keresztül. De Isten akarata folytán Kálvin, aki őt régebben ismerte már, felismerte őt, felhívta reá a tanács figyelmét, s az letartóztatta. Hogy ezzel aztán miféle nagy harcok indultak meg, azt igen részletesen meg lehet tudni egy megjelent könyvből. A vége aztán az lett, hogy az az elvetemült ember (akinek általánosan elterjedt hit szerint egy praetorból lett párthíve olyat súgott a fülébe, ami még jobban megátalkodottá tette),

a saját üres hengegésével is nehezítvén a maga helyzetét, az összes helvét egyházak ítéletével istentelenségnek és végéremehetetlen káromlásoknak bűnében elmarasztaltatott, s miután bűnbánatának legkisebb jelét sem adta, elevenen megégettetett a boldogtalan október 27-én.

Ezen évben Farel oly súlyos betegségbe esett, hogy Kálvin, aki őt Neufchatelben meglátogatta, visszatérésekor már halottnak gondolta, de habár semmi remény sem volt már életben maradásához, mégis felépült, és egyházát a virágzásnak magas fokára emelte.

Ekként remény és félelem váltakozása mellett töltötte Kálvin ezt az esztendőt, míg végre is a fájdalmat tartós öröm cserélte fel. Ugyanis a Servet-ügy lezajlása után egy Bertheliers nevű arcátlan és féktelen pártoskodót az egyháztanács sok gonoszság miatt eltiltott az úrvacsorától, de ez ügyét a tanácshoz fellebbezi és kéri felmentetését. Ha célt ér, az egyházi fegyelem kötelékei meglazulnak, és azután csakhamar felbomlik minden. Ezért a presbitérium nevében Kálvin nyíltan és bátran előáll, kimutatja, hogy a polgári hatóságnak kötelessége megvédeni és nem lerombolni az egyházi törvényeket, és semmit sem mellőzött, ami ebben a nagyfontosságú ügyben az egyház mellett felhozható volt. Mások azonban tekervényes okoskodásokkal kisütötték, hogy a presbitérium olykor a polgári hatóság jogaiba avatkozik, és a győzelem ezeké lett, amennyiben a kétszáz főből álló tanács kimondotta, hogy a kirekesztésre vonatkozó ítélet csak a tanács jóváhagyása után emelkedik jogerőre, tehát a tanácsnak hatalmában áll a felmentés is. Bár Bertheliers ügye nem ez volt, mégis alattomos úton megnyerte a tanácstól a büntetés alól való felmentést. Perrin most a maga párthíveivel arra számított, hogy Kálvinnak mindenesetre vesztett ügye lesz, mert ha nem engedelmeskedik a tanács határozatának, mint lázadót a néptömeg által kényszeríti hódolatra, ha pedig engedelmeskedik, akkor könnyű lesz véget vetni a presbitérium minden tekintélyének, és ezzel szét lesz tépve a féken tartó zabola.

E határozatról Kálvin a szeptemberi úrvacsoraosztás előtt csak két nappal értesült, mégis a szent titokról egy művészileg kidolgozott beszédjében, a szentség megvetőire célozva, emelt hangon kijelentette: "Ám én Chrysostomust követve inkább meghalok, mintsem azoknak nyújtsák kezeim az Úrnak szent testét, akik megvetik az Istent." Ezek a szavak, a szent helyen elmondva, olyan hatást gyakoroltak azokra a zabolátlanokra, hogy Perrin titkon rögtön üzent Bertheliersnek, hogy ne járuljon a szent asztalhoz. Így aztán a szent szertartás oly csodás ünnepélyességgel és csendben ment végbe, s oly szent félelemmel teltek meg, mintha csak magát az Istent látták volna ott az ő házában. A délutáni istentiszteleten Kálvin az Apostolok Cselekedeteinek éppen azt a szép részletét fejtegette, ahol Pál elbúcsúzik az efézusi gyülekezetétől. Beszéde folyamán kijelentette hallgatói előtt, hogy ő nem olyan, hogy a polgári hatóságnak ellenszegülni tudna, vagy arra másokat buzdítana; sok szóval inti a gyülekezetet, hogy maradjanak meg abban a tudományban, amelyet hallottak, s végre, mintha most utoljára prédikálna Genfben, így folytatta: "a mostani körülmények között

szabad legyen nekem is, testvéreim, ajkaimra venni az apostolnak eme szavait: ajánllak titeket Istennek és az ő kegyelmessége beszédének" (Csel. XX. 32). E szavak a bűnösöket csodálatos módon szíven találták, a jókat pedig még inkább erősítették a komoly munkában kitartásra. Másnap Kálvin tisztársaival és a presbitériummal megjelent a tanács és a "kétszázak" előtt, s erélyes hangon kívánta, hogy mikor a nép által hozott törvény forog szóban, akkor magát a népet is meg kell hallgatni. Így aztán a véleményeknek jelentékeny megváltozásával az lett kimondva, hogy a "kétszázak" határozatát felfüggesztik, kikérik a nagy helvét államok véleményét, s addig is a mostani törvények teljes épségükben megmaradnak.

De ezzel a vihart csak elodázták, s nem csendesítették le véglegesen. Most a Kálvinnal szemben meghiúsult támadást Farel ellen irányították. Ugyanis Farel, akit március hónapban súlyos betegség ágyba döntött, mihelyt egészsége visszatért, Genfben sietett, és ott az ügy igazságában bízva, tisztos korára és Genfben élvezett régi tekintélyére is támaszkodva, kemény dorgáló beszédet tartott a pártoskodók ellen. Ezek zokon vették sértő szavait és mikor már visszatért Neufchatelbe, perbe fogták, és a tanácstól a neufchateliekhez levelet eszközöltek ki, hogy ezek engedjék el Farel a per tárgyalásának napjára. Farel meg is jött, bár út közben nagy veszély fenyegette, amennyiben a pártoskodók feltartóztatták, azt kiabálva, hogy méltó arra, hogy a Rhône-ba dobják. De egy értelmes polgár-ifjú hírül adta a zavart Perrinnek, aki aztán gondoskodott arról, hogy semmi veszély ne érje Farel, aki valódi atyja volt a polgároknak. Majd körülfogták őt a higgadt és jobb érzésű ifjak, s így kísérték ki a tömegeből. Mikor aztán megjelent Farel a tanács előtt, szinte az egész város odatódult, úgy hogy a különben felbőszült és ingerült vádlók maguk kértek bocsánatot Fareltől kihallgattatása után.

Majdnem az egész esztendőt ez a harc emésztette fel, amelyet a tudomány és fegyelem érdekében a gonoszok ellen kellett viselni. Az eredmény végre kedvező lett. Csak Angliának volt nagy szomorúsága, amiben vele az összes keresztyén egyházak osztoztak, mert meghalt Edward, a szeretett király. Ugyanezen évben adta ki a szorgalmas Kálvin a János evangéliumáról írott kiváló magyarázatát.

Hadd szóljunk még egyszer Servetről, bár ő erre érdemetlen. Rá is illik, amit a hajdani atyák írtak arról a két szörnyetegről, samosatai Pálról és az alexandriai Ariusról, amikor jól megismerték mesterkedésüket, hogy ti. ők lobbantották fel azt a rettenetes tüzet, amely aztán a földkerekségnek majdnem mindenik keresztyén egyházát lángba borította. Servetet teljes joggal sújtotta Genfben a halálbüntetés, nem annyira eretnoksége miatt, mint inkább azért, mert ez a szörnyeteg csupa gonoszságot és rettenetes káromlást hintegedett harminc esztendőn át szóban és írásban, megfertőztette az eget és földet. Ki se lehet mondani, hogy mennyire fokozta az általa gyújtott láng a Sátán bős dühét, amely megrontotta előbb Lengyelországot, majd Erdélyt és Magyarországot, s vajha ne terjedne még tovább is! Igazán úgy látszik, hogy a Sátán ihletése alatt állott, hiszen szokásos lelkiismeretlenségével és könnyelműségével az Apokalipszisből vett ezt a

jelmondatot írta ama híres könyvének elejére: "Nagy háború támadt az égben, Mihály és az ő angyalai harcolván a sárkánnyal". Valóban így van, csak a szövegben a *kata* helyébe *sun* szót kell tennünk. (*)

Hiszen alig hültek ki annak a boldogtalannak hamvai, már felhangzott a neheztelés, hogy miért kell büntetni az eretneket. Némelyek úgy vélték, hogy korlátok közé szorítani ugyan lehet az eretnekeket, de a legnagyobb büntetéssel sújtani mégsem szabad; mások pedig (mintha bizony nem elég világosan tanítana Isten igéje az eretnekségről és szabad volna a vallásnak minden kérdésében csak úgy könnyen elfoglalni egyik vagy másik álláspontot, mint ahogy az akadémikusok teszik tudományos kérdésekben!) abban a nézetben voltak, hogy ezeket csak az Isten ítéletére kell bízni. Ezt az utóbbi véleményt még a derék férfiak közül is többen védelmezték, túlságosan félve attól, hogy ha más volna a meggyőződésük, ezzel talán még fokozhatnák a zsarnokoknak a kegyesek iránt táplált üldözési dühét. Különösen vallották ezt az elvet Castellio Sebestyén és Socinus Laelius, mintegy saját magukat védelmezve ezzel, amaz nagyobb titkolózással, emez nyíltabban; ő ugyanis a Szent Bibliát lefordítva (igazabban szólva: elferdítve) egy előszót írt ahhoz, amelyben Isten igéjének eléggé világos tekintélyét csorbítani törekedett, és az írott ige elégtelen voltát akként próbálta bebizonyítani, hogy pl. a Korinthusi I. levélhez írt jegyzeteiben azt írja, hogy Pálnak az írott mellett más teológiája volt, egy titkosabb, tökéletesebb tanítványai számára.

A vita áthúzódott az 1554. esztendőre. Kálvin tisztársaival egyetértve egy év elején kiadott iratában

(*) Az akkor szabványosnak számító Stephanus-féle görög szövegben valóban "kata" (itt: "ellene") áll, a ma elfogadott Nestle-Aland-kiadás szerint "meta" ("vele"). A szövegeltérésnek alighanem kisebb a jelentősége, mint Szervét azon értelmezésének, miszerint itt Mihály angyalai az őhöz, Szervéthez hasonló emberek. [NF]

alapos vizsgálat tárgyává teszi a Servet-féle tudományt, s ebben az eretnekek megbüntetésének szükséges voltát is igazolja. Amazok aztán erre adott feleletükben hetet-havat összehordanak részint a kegyes tudósoknak félreértett nyilatkozataiból, részint ismeretlen nevű fanatikusoknak dőreségeiből; e műhöz egy Bellius Márton nevű (ez maga Castellio, bár később tagadta) írt előszót, úgy tüntetve fel ezt a zagyvaságot, mint a polgárság gondolkozásának kifejezőjét. (*) Ezen tévelygésektől és káromlásoktól egyformán hemzsegő tákolmányra azután én adtam meg a választ, kímélvén Kálvint, aki sokkal nagyobb jelentőségű gondokkal volt elfoglalva; ugyanis ekkor készítette a Genesisről szóló jeles magyarázatát, és emellett az egyházat fenyegető más veszélyek elhárítása vette igénybe, amint majd látni fogjuk. Mert a rend teljes felforgatására törekedő pártoskodók tovább folytatták ádáz munkájukat, s bár a tanács előtt február 2-án ünnepélyesen megerősítették a békét, mégis fokozódott vakmerőségük. Kálvin nem szűnt meg a gonoszokat jobb gyümölcs termésére nógatni, a jókat meg azok istentelenségével szemben erősítgetni; kellett is, mert már oly magas fokra hágott a gonoszok

elvetemültsége, hogy az Isten igéjét trágár dalokká alakították át, az idegeneket pedig, ha este találkoztak velük, megverték, sőt olykor ki is rabolták. Mások meg, mint Bolsec, Castellio és egyéb az igazság miatt gyötrődő lelkek a predestináció kérdését feszegették ismét és ismét, kiadtak név nélkül egy mocskolódásokkal teljes rágalmozó művet, amelyben különösen Istennek ama hű szolgáját sértegették, majd Castellio egy Párizsban szintén név nélkül megjelent latin iratot terjesztgetett, amelyre aztán én válaszoltam, később meg Kálvin is megcáfolta egyes képtelen tételeit.

Sok gondot okoztak neki ebben az időben az angol menekültek is, akik részben Weselben, részben Emdenben, részben Frankfurtban telepedtek meg, s mindannyian Kálvintól kértek pártfogást. Nem kevésbé aggasztotta az általa Strassburgban alapított francia egyház némely lelkészének vakmerősége, amit egyes bujtogatók is élesztgettek. Különben hogy mennyit fáradozott ez évben különböző egyházak ügyében, bizonyosságai ennek azon levelek, amelyekben most a főbb

(*) El kell ismernünk, hogy e kérdésben Castellio irata minden hangoskodása ellenére is evangéliumibb álláspontot képviselt, mint a Kálviné. Itt a korabeli egyházpolitikai helyzet a reformátor ítéletét is kedvezőtlenül befolyásolta. Megjegyzendő, hogy maga Castellio, mikor megtudta, hogy Szervét valóban a neki tulajdonított tanokat hirdette, kifejezte utálkozását, és kivette Szervétet azok közül, akik számára vallási türelmet követelt. [NF]

embereket buzdítja az evangélium felkarolására, majd általában a hitsorsosokat erősítgeti szép sikerrel, akik pedig már végveszélybe jutottak, vagy éppen börtönben sínylődtek.

Említettük fönnebb, hogy a szentségek tárgyában megegyezés jött létre az összes helvét és rhétiai egyházak között s egyező véleményüket egy nyilatkozatban a tudósok és kiváló férfiak nagy örömeire megismertették. Ez az egyetértés természetesen nem tetszett a tévelygés szellemének, s mert már azelőtt sikerrel dolgozott, most ismét keresett és talált is olyat, aki kész volt felszítani a hamvadó paraszt, Westphal Joachim személyében. Ez kiadta a jelszót, amelyet aztán utána dadogott Heshusius lelképásztor (most püspök); róluk mindjárt lesz is szó. Erre Kálvin kiadta a zürichi egyezmény magyarázatát, amely amazok dühét még jobban szította ugyan, de másfelől meggyőzte mindazokat, akik őszintén szeretik az igazságot.

A legközelebbi esztendő Istennek csodás kegyelméből meghozta úgy az államnak, mint a genfi egyháznak annyi belviszály után sóvárogva várt nyugalma. A pártoskodókat megfogta a saját hálójuk, amennyiben néhány iszákosnak meggondolatlan nyilatkozata elárulta az ő rettenetes összeesküvésüket, aminek következtében némelyek halállal bünhődtek, mások pedig száműzettek, s bár ezek még egy ideig aljas módon zavarták az állam békességét, de lassan-lassan egymásután kipusztultak, korai halálukkal kézzelfogható bizonyosságát szolgáltatván

annak, hogy Isten keményen, de igazságosan ítél. Így szabadult meg az ország ettől az átoktól is. Kevéssel azelőtt más jótéteményben is részeltette Isten Genfét. Ugyanis az előző évben az egyház fegyelmezési jogára nézve hozott tanácsi határozat folytán megkérdezett négy helvét állani megküldötte a maga válaszát, amely a pártoskodók ellenében a presbitérium álláspontját helyeselte; így aztán az egyház régi rendszabályait az összes polgárság újból elfogadta és azok mint érvényes törvények kihirdették.

Ám e látszólag nyugalmas évben is volt mivel foglalkoznia Kálvinnak. Ugyanis sokat dolgozott a lengyel király kívánságára az ottani egyházak szervezésén, aztán nagyban igénybe vette munkaerejét Anglia, ahol a körülmények változtával újra felzúgott az üldözés vihára, amely igen sok embert fosztott meg életétől, közöttük Hopper Jánost, Ridley Miklóst és Latimer Hugót, e páratlan kegyességű három vértanú-püspököt, végtére magát Cranmer canterburyi érseket. Majd Franciaország adott munkát, ahol fogságba jutottak a hitsorsosok, és ezeket vigasztalnia kellett, valamint azon erőslelkű hitvallókat is, akik még ebben az évben Cambrayban igen kegyetlen vértanúi halált szenvedtek, megégettettek.

Benn a hazában a Servet hamvaiból kezdett felburjánzani a gyom. Idetévedt egy különben jóhírű, de a Servet káromlásaival egyetértő törvénytudós, Gribaldus Máté (ő volt földesura a Genf szomszédságában levő de Farges nevű falunak), őt az olaszok (miután Páduában végezte iskolai tanulmányait) ismeretségbe hozták Kálvinnal, de Kálvin csak azon feltétel alatt fogott kezet látogatójával, ha előbb megegyeznek a keresztyénségnek legfőbb hitcikkére, a Szentháromságra és Krisztus istenségére nézve. Az ő nézeteit Kálvin téveseknek találta és megcáfolta, egyúttal megjövendölte, hogy Istennek nagyon kemény ítélete fog reánehezenni makacs hitetlensége miatt. Amit jószolt, be is következett, mert Gribaldus bejutott ugyan Tübingenbe Vergerius pártfogása által, de aztán el kellett menekülnie onnan, később meg fogságba esett Bernben, ahonnan csak elveinek színlelt megtagadása árán szabadult ki. De megint tévútra jutott, Gentilishoz csatlakozva (akiről mindjárt lesz szó) s a már reá kimondott halálbüntetéstől csak az őt váratlanul elragadó dögvész mentette meg.

Az esztendő vége felé egy más dolog is meggátolta, hogy Kálvin zavartalan örömet élvezzen. Ugyanis Bolsec ösztönzésére néhány szomszéd lelkész egyenesen szövetkezett egymással, hogy Kálvint megcáfolják, s így maguknak hírt-nevet szerezzenek. Ezek a különben tisztátalan életű pásztorok azt az ismert vádat zúdították a Kálvin fejére, hogy az isteni elővégzésnek kivétel nélkül mindenre kiterjesztésével egyenesen Istent teszi a bajok szerzőjévé. Ezen gyalázkodások által kényszerítette kieszközölte Kálvin a tanácstól, hogy küldjenek követeket Bernbe, ezen igazságnak a berniekkal megbeszélése végett. A követségben ő is részt vett, a vitatott kérdést együtt letárgyalták, minek folytán a gyalázkodó Sebestyén száműzetésre, Bolsec is a környék elhagyására ítéltetett. Az ítéletet azonban, Isten akaratából, nem hajtották végre, anélkül is győzött a hamis tanokon Kálvin befolyása és tekintélye. A rágalmak mint köd és pára maguktól szétoszlottak, sőt

egyik legkíméletlenebb vádlója, Zebedaeus András ünnepélyesen visszavonta később a maga állítását, mikor már nem élt Kálvin, és a Genftől négy mérföldre fekvő Nyon városában haldokolva odahívatta a legelőkelőbb polgárokat, azok előtt Kálvin álláspontjának igazságát elismerte, a saját maga tetteit elítélte, összes iratait ott nyomban megégettette, amely ítélet bizonyára értékesebb és nagyobb fontosságú, mintha ezer tanácsvégzés nyilatkozott volna Kálvin mellett.

A rákövetkező esztendőben Kálvint váratlanul, éppen beszéde közben harmadnapos láz támadta meg s utoljára kénytelen volt a szószékből is lejönni. Ennek nagy híre kelt, sok változatban terjesztették, s a pápisták oly nagy örömmel fogadták, hogy Noyonban, a Kálvin születése helyén a kanonokok ünnepélyes istentiszteletben adtak hálát a maguk bálványai előtt. De jobban meghallgatta Isten a jók imádságát, és Kálvin csakhamar teljesen kiépült bajából, sőt még egészségesebb lett, mint azelőtt volt, s szokása ellenére egy hosszú utat tett egészen Frankfurtba, ahova az ott létező francia gyülekezetben támadt viszálykodások elintézése végett hívták. Innen visszatérte után ismét megtámadta ugyan valami betegség, de azért naponkénti foglalkozásából semmivel sem hagyott fel, és a következő évben kiadta az összes zsoltárokhoz írott valóban tudományos magyarázatait, amelyekhez egy szintén értékes előszót is csatolt.

Ezt az évet különben szomorú emléküvé tették a pártoskodó lelkészek által felidézett zavarok, meg az, hogy a búza is nagyon szűken termett. Kálvin Westphal Joachim ellen hatalmasan védte az igazságot, s midőn Westphal az ő utolsó feleletére sem hagyta abba fecsegését, én vállaltam magamra a vita tovább folytatását, amit Isten kegyelméből olyan eredménnyel teljesítettem, hogy semmi okom sincsen a szégyenkezésre. Ugyancsak megcáfoltuk részint ő, részint én Castelliónak szörszálhasogatását is, amellyel az isteni örök elővégzés ellen okvetetlenkedett, amit előzőleg is tett álnév alatt. Különösen aggasztotta őt az a véres üldözés, mely a kegyes franciákat sújtotta. Így Párizsban ugyanis rátörtek azokra, akik a Saint James utcában szokták tartani összejöveteleiket, éppen amikor az úrvacsorát vették; közülük mintegy 80-at foglyul ejtettek (a többi az éj sötétségében elmenekült), ezeket szidalmak és gyalázó szavak közt korán reggel börtönökbe hurcolták, bár főrangú nők is voltak közöttük. A király haragját nemcsak környezete élesztgette folyton, de a körülmények is kedveztek üldözési dühének, amennyiben ama nevezetes *saintquintini* öldöklés idejében leginkább éjjel szoktak összegyülekezni, ami alkalmat adott amaz ősrégi rágalmak hangoztatására (egy Demochare nevű sorbonne-i tudós újította fel), hogy minden baj okozói a keresztyének. Némely felbérelt hamis tanúk azt mesélték, hogy a keresztyének gyertyavilágnál paráználkodnak, s ezt a hiszékenyek való ténynek vették. Így aztán mintegy heten máglyára hurcoltattak három csatára elrettentő példaként. Elsőnek egy előkelő nőt égettek meg, majd még hat követte, köztük utolsónak két ifjú, de mindnyájuk csodálatosan mindvégig megőrizte erős lelkét. Csak akkor kezdett enyhülni – bár még nem megszűnni – az üldözés, amikor a Sorbonne tudósainak állításairól kitűnt, hogy azok aljas koholmányok, és egy anya a bírák előtt megvizsgáltatta két leányát, akikről azt rebesgették, hogy meggyalázták őket az esti

összejöveteleken, és a hír alaptalan voltát egy derék tudós is kimutatta jeles könyvében, aki néhány hónappal azelőtt egy ideig lelkészi tisztet töltött be a keresztyének között. Majd azután a német fejedelmek követői is közbeléptek a Kálvin sürgős gondoskodása következtében.

Az ezt követő év a genfi köztársaságra szerencsésen virradt fel, minthogy a száműzöttek számítása ellenére, a berniek örök szövetségre léptek a genfiakkal. A száműzöttek ugyan még egy utolsó erőfeszítéssel megghiúsítani próbálták azt, de hiába. Ám ez ekként létrejött békességet másutt támadt harcok zavarták meg. Mert künn Franciaországban megint felújult az üldözés, míg benn a hazában a Cosenzából való Gentilis Bálint munkája folytán a Servet hamvaiból felburjánzottak a tritheisták rút tévelygései. Ezen bajok enyhítése végett követségek mentek Kálvin leveleivel Németország fejedelmeihez, kérvén azok közbenjárását az annyi csapást szenvedett egyházak érdekében. Kálvin szorgalmasan lelkesítette őket ezután is a közbelépésre.

De hogy mi lett Gentilisszel, hogy mi lett a végsorsa ennek a szörnyetegnek, elmondom röviden azt is. (Különben ez az egész történet feltalálható részint a Kálvintól származott hivatalos okmányokban, részint Aretius Benedek, berni tudós lelkésznek a Gentilis káromlásait is felölelő derék cáfoló művében, amely művek az összes ide tartozó adatokkal együtt megjelentek ebben a városban 1567-ben.) Tehát ez az éleseszű, de ravasz és szofisztikus észjárású boldogtalan, valamivel a Servet kivégeztetése után, megszerezte ennek munkáját és áttanulmányozta Kálvin cáfolatát is, de nem mérte össze Isten igéjével sem amannak képzelgő eszméit, amelyekkel szépítgette a samosatai tévelygéseit, sem Sabelliusnak ama felfogását, amely az isteni személyeket a lényeggel összezavarja, és Krisztus istenségét csak Isten egyik kijelentési módjának veszi (amit a tisztátalan Arius tanított a maga képzelgésében). Mikor aztán így látta, hogy elménk törvényeivel éppen nem egyezik az Írásnak Isten egy lényegéről és három valóban különböző személyéről szóló tanítása: azt tette, amit a hozzá hasonló jellemek tesznek, azaz nem bízta rá magát az Isten bölcsességére, hanem elhitette magával, hogy az az igaz, amit az ember a maga okoskodásával kieszel. Azt állította, hogy az uralkodás egyedül az Atya személyét illeti, s úgy vette fel, hogy csak ő a magától való Isten (*autoqeos*) Ebből kiindulva a létezésnek tovább terjedését, azaz azt kezdte hirdetni, hogy amint személy, úgy lényeg is három van, tehát számszerint 3 örökkévaló, 3 mindenható, 3 véghetetlen Isten, így aztán valami hallatlan vakmerő módon elferdítette nemcsak Istennek szent igéjét, hanem magának a niceai zsinatnak határozatát is (de emellett megvetette Athanasius hitvallását), elferdítette végül a régibb íróknak, Ignácnak, Tertulliósnak, Irenaeusnak és Lactantiusnak magyarázatait. Hiszen nemcsak megvetette, de egyenesen istenteleneknek csúfolta azokat az igazhitű írókat, akik a niceai zsinat megállapodását követik.

A személyekről való ezt a káromlását aztán mások is követték. Tanait kezdetben csak mintegy vitatkozás kedvéért tárgyalták a tudósok (különösen Alciati János, Pál, egy milánói katona és a Saluzzóból származott Blandrata György,

foglalkozására nézve orvos), de később az olasz presbitérium is elfogadta. Ekkor aztán már egy rendkívüli gyűlést kellett tartani, ahol válogatott szenátorok, az összes lelkészek és a presbiterek jelenlétében türelmesen meghallgatták elveiket, de Kálvin az Isten igéjéből oly hatalmasan megcáfolta azon elvek védelmezőit, hogy az igaz hittételeknek végre is nyomban aláírtak az összes olaszok, csak hatan vonakodtak, akik a velük külön-külön folytatott tárgyalások után szintén aláírtak ugyan kezükkel, de nem egészen szívük szerint is.

Visszatérve Gentilis jelleméhez, mikor ismét rajtavesztett ugyanazon káromlás terjesztésén, és fogságba esett, kihallgatták, amikor csak kívánta, s alkalma nyílt gondolkozását a maga teljességében feltárni. Végére úgy tette magát, mintha meg volna győzve (hiszen a Kálvinnal szembeszállásra semmi más nem képesítette, csak vakmerősége) és bár csak színleg, megjavulást ígért, s erről sajátkezü nyilatkozatot is tett. Hogy röviden szóljak, a fogságból kieresztették, de megeskették arra, hogy a város kapuit nem fogja elhagyni. Ámde esküjét megszegve kiszökött Savoyába, Gribaldo Mátéhoz. Valamivel később követték aztán Alciati és Blandrata, kik pusztítóivá lettek Erdélynek és a szomszédos vidékeknek. Gentilis, minthogy társai őt tudatlanságáért megvetették, bár ott függött már feje fölött az Isten ítélete, Gribaldo mellett maradt, ott egy könyvet tákolt össze Athanasius és Kálvin ellen, azután Lyonba költözött, ahol ezt a művet kinyomatta (ehhez a gonoszoknak egy előttem teljesen ismeretlen gaiai vezetője írt előszót). Lyonban a pápisták, nem tudom miként, elfogták, pedig azt mondta, hogy Kálvin ellen ír, de azután mint aki a katolikus egyháznál érdemeket szerzett, szabadon bocsátották. Innen Morvaországba távozik Blandrata, Alciati és más hasonló értékűek körébe, de ott azokkal meghasonlott (ugyanis azok túlnyomó részben Samosatához pártoltak a tritheizmustól) s mintha magának Krisztusnak keze vinné büntetés elé, visszatér Savoyába a maga Gribaldójához. Már ekkor nagy volt a mi bánatunk, mert elrabolta tőlünk a halál Kálvint. Gentilis azt hitte, hogy Kálvin halála után már senki sem verheti vissza a támadásokat, s ezért, talán eszét is veszítve, ama gaiai vezérhez ment, de ez csakhamar kiismerte ingatag jellemét, Isten igazságos ítélete szerint Bernbe küldte ügyének megvizsgáltatása céljából, ahol bebizonyult reá a hitszegés és nyilvános gonoszság, s miután hasztalan fáradoztak visszatéríteni a helyes útra, halálra ítélték. Így vette el annyi bűnének méltó büntetését.

Ilyen végsorsra jutott Gentilis, és ennek dacára mégis akadnak úgy a katolikusok, mint az ubiquitás hívei (*) között olyan kiváló védői a keresztyénségnek, akik vakmerők azzal vádolni Kálvint, hogy azok a káromló nézetek tőle származnak, és hogy ekként ő utat nyitott az ateizmusnak vagy a Mohamed vallásának. Pedig még mély álomban aludtak ezek akkor, amikor már nagy küzdelemmel harcolt eme káromlások ellen Kálvin, a mi korunkban csaknem teljesen egymagában.

De hogy tárgyunkhoz térjek, Párizsban az a lotharingiai bíboros, akinek akarata szerint intézett mindent a király, azt a gonosz tervet mesterkedett megvalósítani, hogy az eretnekség bűne felett ezentúl ne a rendes és laikus bírákból (így hívták)

alkotott törvényszékek ítéljenek, hanem a három bíboros. Minthogy azonban ez inkább a bíborosok, mint a Krisztus ügyének érdekeit szolgálta volna, ezt a gonosz tervet a párizsi parlament elejtette. Ez esztendőben egy nagyobb gyász kezdődött el ránk nézve. Ugyanis Kálvint október hónap 4-én olyan betegség támadta meg, amelyről az orvosok úgy nyilatkoztak, hogy az idősebb emberre halálos lehet (amint be is bizonyult). A betegség nem ölte ugyan meg Kálvint, de annyira megrongálta azt a vézna és a szakadatlan munkásság által elcsigázott testet, hogy soha többé nem nyerte vissza egészen a maga egészségét. Az orvosok intették, és mi hathatósan kéreltük, hogy végre-valahára kímélje magát, hagyjon fel legalább a prédikálással és az előadói felolvasásokkal: mind hasztalan, ő éjjel-nappal foglalkozott mindenféle szóló levelek diktálásával, vagy különböző írásokkal, és igen

(*) Lutheránusok (Luther véleménye szerint Krisztus teste mindenütt jelenvaló). [NF]

gyakran mondogatta, hogy reá nézve nem lehet kínosabb a tétlen életnél; pedig hozzá képest mi, egészségünk birtokában igazán tétleneknek tűnhettünk fel, annyit dolgozott. E lázas munkásságának eredménye a Christiana Institutio utolsó kiadása latin és francia nyelven, és Ézsaiáshoz írt magyarázatai (amely nem annyira javított kiadása előbbi enemű művének, mint inkább egészen új munka, amelyet előadásaiból Galatius állított össze).

A következő évet az tette nevezetessé, hogy két hatalmas uralkodó kibékült, sőt közeli rokonságot kötött egymással, ami a genfi köztársaságra végveszélyt hozott volna, ha meg nem akadályozza Isten azon főpapok tervét, akik visszaéltek Henrik király együgyűségével. Tudva van ugyanis Henrikről, hogy igen szigorú rendeleteket adott ki, néhány párizsi szenátort is bebörtönöztetett csak azért, mert a vallás dolgában egy egyetemes zsinat tartásáig is enyhébb eljárás módnak voltak a hívei; legfőbb célja pedig az volt, hogy Savoyát ismét hatalmába kerítse, hogy aztán Genfet teljesen elpusztíthassa. E terve ellen különösen a betegeskedő Kálvin dolgozott Genfben, részint azzal, hogy erősítette a súlyos csapás alatt nyögő egyházakat és az összes atyafiakat, részint azzal, hogy buzgón és kitartóan könyörgött Istenhez segedelemért. A távol kitört veszély mind közelebb-közelebb húzódott Genf felé, és erejében is fokozódott már, amikor a királyt baleset érte. Éppen készülődött a béke biztosítására is hivatott házassága megkötésének ünnepélyéhez, amikor az előkészületi játék alkalmával egy gerely halálos sebet ütött rajta éppen annak kezéből, akit mint a királyi testőrség vezérét, kevéssel ezelőtt az említett szenátorok elfogatásával bízott meg. Úgy látszik, ezt a véletlen gyilkosságot akarta kiengesztelni a lotharingiai bíboros azzal, hogy dec. 21-én megölette Burgius Annást, a nagy tudóst, egyik legbecsületesebb szenátort és a Krisztusnak szent vértanúját.

Genf ebben a veszedelmes időben Istennek különös kegyelméből szinte hihetetlenül vakmerő lett, mintha a legsűrűbb sötétségből támasztaná fel az Úr újra

meg újra a legtisztább világosságot. Amely évben, sőt talán amely pillanatban elvesztésére szövetkeztek azok a hatalmas fejedelmek, éppen akkor rakták le alapját, Kálvin buzdítására, egy főiskolai épületnek, s majd fel is szentelték azt ünnepélyes szertartások között. Az iskolát a nagy Isten dicsőségére ellátták 8 gimnáziumi tanárral, azután a héber és görög nyelv, a bölcsészet és teológia tanáraival. A felszentelés nagy sokaság jelenlétében történt meg a főtemplomban, ott tartották az első felolvasásokat is arról, hogy ezt a legszükségesebb és legszentebb intézményt miként kell felhasználni és hogyan kell örökre biztosítani.

A következő évben némelyek pusztá gyűlölségből azt fogták Kálvinra, hogy izgatta a franciákat II. Ferenc ellen, mint trónörökös ellen, s ezen izgatás eredménye volt ama nevezetes amboise-i összeesküvés; pedig magának Kálvinnak még tudomása sem volt azokról az eseményekről, amint én biztosan tudom, annyira elfoglalta őt egyéb szokásos munkaköre, az élőszóval és baráti levelekkel való buzdítás. Ugyanezen évben a mantuai Stancarust az a véleményt kezdte hirdetni, hogy Krisztus csak test szerint volt közbenjáró, és arianizmussal vádolta azokat, akik azt tanítják, hogy Krisztus istenségénél fogva is közbenjáró, mert ezek szerinte a Fiút az Atyánál kisebbé tették. Ezt a rágalmat az egész okoskodással együtt alaposan visszaverték ugyan némelyek, mint Filep és Martyr Péter, de a lengyel király mégis felkérte Kálvint nyilatkozatra, aki aztán röviden, de nagy erővel megcáfolta Stancarust, s mintegy előre látva, hogy némelyek a Stancarust elleni nyilatkozataikban vigyázatlanságból a tritheisták tévedésébe fognak esni, óva intett mindenkit Blandratának és követőinek tévelygéseitől, hogy Krisztusnak mindkét természete szerint való közbenjárói tisztét hirdelve meg ne sokszorozzák az istenség számát. A következmény igazolta aggodalmait, de hiába volt az intés, akik el akartak tévedni, eltévelyedtek. Az úgynevezett cseh valdensek is küldtek két atyafit Kálvinhoz, hogy tőle bizonyos vallási kérdésekben felvilágosítást kérjenek; a kérést Kálvint, amint méltányos is volt, jóságosan teljesítette, egyszersmind felhívta őket a többi egyházakkal közelebbi viszonyba lépésre. Ezen időben történt az is, hogy azok a franciák, akik a vakbuzgó Mária királynő elől Angliába menekültek, ennek halála után a példátlan kegyességű és emberséges Erzsébet királynőben bízva francia egyházat akartak szervezni, s evégből a londoni püspöknek, Grindal Ödönnek beleegyezésével követséget küldöttek Kálvinhoz, hogy tőle lelkészt kérjenek. Kálvin a francia egyház szervezése végett Galasiust küldötte Angliába.

Ebben az 1560-ik évben múlt ki hirtelen halállal II. Ferenc király, éppen akkor, amikor nagyon válságos lett a helyzet, s csak Isten segíthetett rajtunk. De alig vette kezébe a kormányt utóda, a még gyermek IX. Károly, már hírnök jött Genfbe az ő megbízásából azon üzenettel, hogy minél előbb hívassanak vissza Franciaországból azok, akik innen oda az ország kormányzásának megzavarása végett küldettek, különben nem mulasztja el ennek a sérelemnek méltó megtorlását. A tanács erre maga elé idézte Kálvint, aki tisztársainak nevében is azt válaszolta, hogy azok a francia egyházaknak, kipróbált hittel ékeskedő s szeplőtelen életű embereknek óhajlására küldettek tanácsadók és igehirdetők gyanánt, amely tisztre

alkalmasaknak is látszottak, céljuk az, hogy ne szenvedjen szűkséget a haza az oly szent ügyben, aminő a tiszta egyház szervezése; azok teljesítik is ezt a feladatot, tehát nem a kormányzást zavarják, hanem a békesség evangéliumát tanítják; ha tehát azzal a váddal illetik azokat, hogy más dologba avatkoznak, vonják kérdőre az illetőket, s azok meg fognak felelni még maga a király előtt is a vádakra. Nem is feszegették tovább aztán a dolgot.

Ebben az évben megfeleltünk Kálvin és én Heshusius Tilemannak, ennek a tolakodónak a könyvére is, valamint megcáfolta Kálvin Gentilis Bálintnak az Athanasius-féle hitvallás ellen Lyonban közreadott káromlásait. Majd kiadta a Dánielről tartott előadásait, a francia egyházaknak ajánlva, a könyvben a prófétát magyarázza, az ajánlásban pedig azt fejtegeti, hogy a próféta mintegy előre megjövendölte azokat a nagyon nehéz időket, amikor Poissyban püspöki gyűlést tartanak, és egy országgyűlésen az általa szerkesztett, a francia egyházaktól elfogadott hitvallás folytán sokan azt jósolgatták a királynak, hogy küszöbön áll a pápaság végenyészete. Ekkor történt többek között az is, hogy Balduin Ferenc (akit vallásának háromszor vagy négyszer is cserélgetése miatt Eceboiusnak is csúfoltak), felbéreltetve a lotharingiai bíboros által és gonosz fortélyokkal oda édesgettetve a helyes útról lassanként már letért navarrai király által, egy általa vagy a magát kegyesnek és okosnak tartó Cassander által írt könyvecskét terjesztgetett a király udvarában. Pedig e mű alábbvaló az V. Károly császár által kiadott Interimnél, már csak azért is, mert bizonyos mérsékelt újítás mellett a pápaságnak minden romlottságát tovább is fenntartandónak ajánlotta. Erre a műre én hívtam fel a Kálvin figyelmét, akinek a könyvecskére kiadott cáfolata, azután másoknak is hasonló nyilatkozata, mindenki előtt leleplezte Balduin tudományát és célját. Ám e szégyent nem bírta megemészteni ama szájhős, s még kevésbé az én másik feleletemet, annyira, hogy ettől kezdve Kálvint és engem folytonosan sértegetett holmi utcai lányok fajtalan beszédmodorában, míg végre meggyűlöltette magát mind Istennel, mind mindkét vallás híveivel, akiket annyiszor cserbenhagyott, s azután egy előttem ismeretlen tárgyú civakodás közben, vagy talán amiatti irigységében, hogy őt elmellőzték és mást vett fel kíséretébe III. Henrik, amikor Lengyelországba utazott: kimúlt a világból, és ezzel végett ért a rágalmazása is.

Az 1562. évben egy ünnepélyes királyi parancs a francia egyházaknak bizonyos feltételek mellett nemcsak békét, hanem szabadságot is biztosított ugyan, de a navarrai királyt a főpapok fondorkodással megnyerték maguknak, és a királyi parancs ellenében Guise jelt adott az üldözésre a Vassyban rendezett szörnyű vérengzéssel. Ezzel megkezdődött az a polgárháború, amely a szerencsétlen Franciaországot most már 12 teljes esztendeje pusztítja. Nem lehet elbeszélni, mennyi és mily roppant gondot okozott ez Kálvinnak, pedig betegsége is annyira súlyos lett, hogy világosan észlelhető volt ama boldogabb világ felé való gyors közeledése. Ennek dacára is megszűnés nélkül vigasztalt és bátorított mindenkit, sőt a prédikálással és a teológiai előadások megtartásával sem hagyott fel. Ezen felül még ez évben egy igen szép hitvallást küldött azokhoz a birodalmi rendekhez,

akik Frankfurtban összegyűltek Condé hercegnek és mindazon kegyeseknek megbízásából, akiről a németek közt az az alaptalan hír volt elterjedve (holott különben is nagy megpróbáltatást szenvedtek az ellenük zúdult igazságtalan háború miatt), hogy hamis tantételeket gyártanak. Nem hagyhatok itt említés nélkül egy figyelemre méltó eseményt. Kálvin köszvénye miatt ágyban feküdt dec. 19-én, egy szombati napon. Már két napja erősen dühöngött az északi szél. Kálvin egyszer sok ember füle hallatára így szólt: "Nem tudom, mi van a dologban, de úgy rémlik előttem, hogy ez éjjel igen erős katonai dobpergést hallottam, és nem akartam ezt valóságnak venni; imádkozzunk, kérlek, mert bizony valami rendkívüli esemény történik." És lám, ezen a napon folyt le Dreux mellett az a heves ütközet, amelynek híre néhány nappal utóbb Genfben is eljutott.

A következő évben, azaz 1563-ban annyira erőt vett rajta sokféle betegsége, hogy igazán azt hittük, hogy az a bátor és nemes lélek már tovább nem maradhat abban a gyenge, munka által elcsigázott és már a haláltól is megcsapdosott testben; de még ekkor sem lehetett arra bírni, hogy kímélje magát. Sőt ha olykor, teljes lehetetlenség esetén, elmulasztotta hivatalos kötelességét, azalatt is vagy a tanácsát kérőknek felelgetett otthon, vagy írnokait foglalkoztatta, s azok hamarabb kifáradtak az írásban, mint ő beteg létére a diktálásban. Ekkori munkásságának bizonyossága egyfelől az a két komoly intelem, amelyeket a lengyelekhez intézett a szentháromság-tagadók ellenében, másfelől az a válasza, amelyet részint élőszóban, részint írásban felelt a lyoni zsinattól hozzá küldött atyafiaknak, azután Mózes négy könyvéhez latin nyelven írott magyarázata, amelyet később latinból franciára fordított, sőt ekkor fogott utolsó munkájához, Józsué könyvének magyarázatához, amelyet már csak haldoklása közben fejezhetett be.

Az 1564-ik év Kálvinra nézve ugyan az örök boldogságnak, de reánk nézve a legnagyobb és legméltóbb fájdalomnak lett a kezdetévé. Már február 6-án utolsó prédikációját tartotta, köhögéstől többször félbeszakított hangon. Ettől fogva a nyilvános tanítástól tartózkodott, csupán a kongregáció üléseibe vitette el magát még néha (utoljára március végén) és ott szólott néhány szót. Hihetetlen lelki és testi fájdalmakkal gyötörte sokfajta betegsége, amint maga Montpellier felsorolja ezeket az orvosokhoz kiadott levelében. Amellett, hogy teste erőtelen, sovány volt, és természetes hajlammal bírt a sorvadásra, az alvásra való időt csaknem folytonosan ébren töltötte, az esztendőnek nagy részében mindig szónokolt, tanított vagy diktált. Legalább tíz éven keresztül nem reggelizett, a rendes ebéd idején kívül semmi táplálékot nem vett magához, úgyhogy csodálni lehet, hogy annyi ideig ki tudta kerülni a sorvadást. Örökölt fejfájásban is szenvedett, amelyet böjtöléssel szokott gyógyítani, s olykor teljes 36 órán át semmit sem evett. Azután részint hangjának megerőltetése miatt, részint – amit csak nagyon későn vett észre – a mértéktelen áloé-használat folytán előbb fekélyes aranyeret kapott, majd életének utolsó 5 évében sokszor vért hányt. Mikor elhagyta a váltóláz, köszvény támadta meg jobb lábát, azután meg-megújuló bélgörcse támadt, végre húgyhólyagkőbántalmai voltak halála előtt néhány hónapon át.

Az orvosok minden kigondolható gyógyszerrel próbát tettek, s ő úgy betartotta az orvosi rendeletet, mint senki más a világon, de amikor szellemi munkára került a sor, akkor semmit se adott az egészségre, és még a leghevesebb fejfőrcsei sem gátolták a prédikálásban soha. Fájdalmai közben soha senki sem hallott szájából egyetlen olyan szócskát sem, ami méltatlan lett volna nemcsak keresztyénhez, de akár csak férfhoz is. Csak szemeit emelte fel sokszor az égre, ezt mondogatva: "Meddig még, Uram?" E szavakkal szokott felsőhajtani egészséges korában is, amikor reagondolt az atyafiak szomorú helyzetére, amikor intették és kértük, hogy ha máskor nem, betegségében hagyjon fel minden diktálással, vagy legalábbis az írás munkájával, ezt szokta mondani: "Hát azt akarjátok, hogy heverésben találjon az Úr?"

Március 10-én, amikor szokásunk szerint együtt meglátogattuk, felöltözködve találtuk kis asztala mellett űlve, ahol írni és elmélkedni szokott. Amint megpillantott, egy ideig szótlánul maradt, homlokát egyik kezére hajtva, mint ahogy elmélkedés közben szokta, majd meg-megszakadó hangon, de nyájas és mosolygó arccal így szólt: "Kedves testvéreim, nagyon köszönöm irántam való figyelmeteket; reménylem, hogy két hét múlva" (ennyi idő múlva volt szokás szerint a testvéri censura) "még egyszer és utoljára megjelenhetek körötökben, mert hiszem, hogy akkor megjelenti Isten, amit felőlem határozott, és valószínűleg magához vesz engemet." E hónap 24-ikén tehát rendes szokása szerint csakugyan megjelent a censurán, ott barátságos beszélgetés folyamán mondta, hogy úgy érzi, hogy már nem sok van hátra, azután kezébe vévén az Újszövetség francia szövegét, felolvasott néhány megjegyzést, amelyek a lap szélén állottak, és kérdezte véleményünket az olvasottak felől, minthogy ezen jegyzetek kijavítását vette tervbe. Ekkori erőfeszítése miatt másnap rosszabbul érezte magát. 27-én a tanácsházhoz vitette magát, két kíséřőjére támaszkodva saját lábain felment a gyűlésterembe, ahol éppen ekkor tanácsülés volt; ott bemutatta az iskola új igazgatóját, azután fővegét levévén, köszönetet mondott az általa élvezett jótéteményekért, és különösen azért, hogy ezen utolsó betegségében a tanács oly nagy figyelemmel volt iránta. "Mert érzem, – űgymond – hogy most utoljára jöttem erre a helyre." Ezeket egyre gyengűlő hangon elmondva, búcsút vett a búslakodó és könnyező tanácsstagoktól.

Április 2-án, mely éppen Hűsvét napja volt, bár életereje megfogyatkozott, mégis elvitette magát egy hordozó széken a templomba, végighallgatta a prédikációt, felvette az űrvacsorát az én kezemből, és bár reszkető hangon, de mégis énekelt együtt a gyűlekezettel, mialatt halálra vált arcáról a tűlvilági örömmek eltitkolhatatlan jelei sugárzottak.

Április 25-én tette meg végrendeletét ezekkel a szavakkal:

"Kálvin János végrendelete

Az Úrnak nevében. Ámen. 1564 április 25-én. Én Chenelat Péter, genfi polgár és jegyző ezennel bizonyítom, hogy engem magához hívott Kálvin János, a kiváló férfiú, az Isten igéjének ebben a genfi egyházban szolgája és ezen városnak bejegyzett polgára, aki beteg testtel bár, de ép lélekkel kijelentette, hogy végrendeletet szándékozik tenni, végső akaratát nyilvánítani, és kért engemet, hogy azt fogadjam el és írjam le úgy, aminő nyelven mondja és diktálja. Bizonyítom, hogy ezt nyomban meg is cselekedtem, és végrendeletét szóról-szóra úgy írtam le, amint mondani és diktálni akarta; az ő szavaihoz semmit sem tettem, se semmit azokból el nem vettem, hanem hűségesen megtartottam az általa diktált következő alakot:

Az Úrnak nevében, Ámen. Én Kálvin János, az Isten igéjének szolgája a genfi egyházban, különféle nyavalyák által elnyomatva és leveretve lévén, eszembe vettem, hogy az Úr Isten az ő akarata szerint nemsokára kiszólít engem ebből a világból. Eltökéltem azért magamban, hogy megcsinálom végrendeletemet, írásba foglaltatom utolsó akaratomat ebben az alakban, ahogy itt következik.

Először is hálát adok Istennek, hogy Ő, aki teremtett és e világba helyezett engem, rajtam megkönyörülvén, nemcsak a bálványimádás sötét mélységéből, amelyben el voltam merülve, kiragadott, hogy elvezéreljen az ő evangéliuma világosságára, azután részeltetett az üdvösség tudományában, amire teljesen méltatlan valék, és kibeszélhetetlen irgalma és könyörületessége szerint nemcsak kegyelmesen tűrte az én sok hibáimat és bűneimet, amelyekért pedig megérdemeltem volna, hogy orcája elől visszautasítson és elűzzön: hanem mindezek felett annyira részesített nagy kegyelmében és jóságában, hogy az én munkámat is használni méltóztatott az ő evangéliuma igazságának hirdetésében és terjesztésében. Lelkem teljességéből vallom, hogy életemnek még hátralevő részét is abban a hitben és vallásos meggyőződésben akarom tölteni, amelyet az ő evangéliuma által belém oltott és nincs is az én üdvösségemnek semmi más oltalma és menedéke, mint az, hogy ő ingyen kegyelemből örökösének fogadott; ez az én üdvösségemnek egyedüli alapja és lelkem teljességéből megragadom azon irgalmát, amelyben a Jézus Krisztusért részesít, aki halálának és szenvedésének érdemével kipótolta az én bűneimet, hogy ekként elég legyen téve az én összes bűneimért és vétkeimért s eltöröltessék azoknak emlékezete. Azt is teljes szívemből vallom, hogy alázatosan kérem őt, hogy ama legfőbb Megváltónak vérével, amely az emberi nem bűneiért kiomlott, akként mosogasson és tisztítson meg engemet, hogy az ő ítélőszéke előtt magának a Megváltónak védelme alatt jelenhesek meg.

Azt is nyilvánítom, hogy én Istennek irántam mutatott kegyelme és jósága szerint szorgalmasan fáradoztam azon, hogy az ő igéjét úgy egyházi beszédeimben, mint irataimban eredeti tisztaságában és szeplőtlenül hirdessem, és az ő Szentírását híven magyarázzam. Lelkemből vallom azt is, hogy mindazon harcaimban és vitatkozásaimban, amelyeket folytatnom

kellett az evangélium ellenségeivel, semmi szemfényvesztést vagy gonosz mesterkedést nem alkalmaztam, és nem a szofisták módjára jártam el, hanem őszinte nyílt lélekkel küzdöttem az igazság győzelméért. De fájdalom, az én jó igyekezetem és buzgóságom, ha ugyan méltó erre a névre, olyan lankadt és bágyadt volt, hogy be kell ismernem kötelességem teljesítésében esett számtalan sok fogyatkozásomat, s minden jó igyekezetem sikertelen és hiábavaló lett volna, ha Istennek végtelen jósága segítségemre nem jön. Sőt azt is elismerem, hogy ha nem állt volna mellettem az ő jóvolta, még Istentől adott lelki erőim is inkább büntetésre méltóvá tettek volna öelötte. Mindezeknél fogva ismét ünnepélyesen vallom, hogy nincs az én üdvösségemnek semmi más alapja, csak az az egyetlenegy, hogy Isten, az irgalom atyja, Atyának bizonyítja magát velem szemben is, aki beismerem nyomorult bűnös voltomat.

Egyebekre nézve azt akarom, hogy ez életemből való elköltözésem után ezen egyházban és városban szokásos szertartás szerint adják át testemet a földnek, amíg elérkezik majd a boldog feltámadás napja. Ami pedig azon csekély földi javakat illeti, amelyeket Isten nekem juttatott, elhatároztam azokról ezen végrendeletemben akként intézkedni, hogy általános örökösöm kedves testvérem, Kálvin Antal hegyen, de csupán tisztesség okáért, s ő maga elégedjék meg azon ezüst kehelllyel, amelyet Varannes-től kaptam ajándékba, vegye magához és tartsa meg azt. Minden egyéb tárgyakra nézve kérem őt, és lelkiismeretére kötöm, hogy azok az ő halála után gyermekeire szálljanak. Ugyanezen testvérem és örökösöm útján hagyok a gimnáziumnak tíz tallért, ugyanennyit a külföldről menekült szegények számára, ugyanennyit Johannának, Costans János lányának, aki rokonság folytán az enyém is. Ugyanazon testvérem fiainak, Sámuelnek és Jánosnak általános örökösöm útján rendelek 40–40 tallért, leányainak, Annának, Zsuzsánnának és Dorottyának 30–30 tallért, testvéremnek, Dávidnak ifjú könnyelműsége és vásottsága miatt csak 25 tallért. Összesen ennyire megy egész földi vagyonom, amit nekem Isten, adott, amennyire felbecsülhettem könyveimnek, bútoraimnak, összes házi eszközeimnek és minden más javaimnak értékét. Hogy ha valamivel többre menne vagyonom értéke, azt egyenlően osszák ki testvérem összes fiai és leányai között, Dávidot sem véve ki, ha Isten kegyelméből megjavulna. De nem hiszem, hogy valami nagy bajt okozna a fentebb leírt összegem felül eső fölösleg, hiszen előbb ki kell belőle fizetni az adósságomat, aminek lelkiismeretes teljesítését rábíztam ugyanazon testvéremre, akinek hűségéről és becsületes jelleméről meg vagyok győződve. Ezért akarom és rendelem, hogy ő legyen ezen végrendeletemnek végrehajtója Normand Lőrincsel, ezzel a megbízható emberrel együtt. Megengedem nekik azt is, hogy minden törvényes és jogi eljárások mellőzésével állítsák össze javaimnak leltárát, rájuk bízom, hogy adják el ingóságomat, s a bejövendő pénzből teljesítsék föntebb leírt akaratomat, amint azt előadtam és lediktáltam a mai napon, április 25-én 1564-ben. Kálvin János.

Miután én, fentnevezett jegyző, leírtam e végrendeletet, ugyanaz a Kálvin nyomban megerősítette azt szokásos sajátkezű aláírásával. A következő napon, azaz ugyanazon év április 26-án ugyanaz a becsületes Kálvin magához hivatott engem,

és velem együtt Béza Tódort, Calvet Raymundot, Cop Mihályt, Enok Lajost, Colladon Miklóst, Bordesius Jakabot, a genfi egyház e lelkészeit és az Úr igéjének szolgálait, továbbá a művészetek tanárát, becsületes Scrimger Henriket, és azután mindnyájunk előtt ünnepélyesen kinyilvánította, hogy ő diktálta le nekem végrendeletét abban az alakban, amint fentebb le van írva, egyszersmind meghagyta annak előttük, mint evégből odahívott tanúk előtt leendő felolvasását, amit hogy én fennhangon és érthető módon teljesítettem, ezennel bizonyítom. Majd annak felolvasása után ismét kijelenti, hogy ez az ő végső akarata, amelynek épségben tartását kívánja és ennek igazolása és bizonyítása végett felkéri mindnyájukat, hogy ezen végrendeletnek sajátkezűleg írjanak alá. Ezt azok nyomban meg is tették a fentnevezett évben és hónapban Genfben a Rue des Chanoines-ben, magának a végrendeletet tevőnek lakásán. Ennek hitelére és bizonyosságára írott fentnevezett végrendeletet saját kezem aláírásával és a mi tanácsunk szokott pecsétjével megerősítettem.

Chenelat Péter."

Ezen végrendelet tétele után üzent a négy szindikusnak és a tanácsnokoknak, hogy mielőtt az élők közül elköltöznék, óhajtana még egyszer szólani hozzájuk a tanácsházban, s reméli, hogy evégett másnap oda elvitetheti magát. De a tanácsnokok azt válaszolták, hogy inkább ők jönnek el hozzá, és kérték, hogy kímélje az egészségét. Így aztán a tanácsházból mindnyájan eljöttek őhozá. A kölcsönös üdvözlések után bocsánatot kért tőlük Kálvin, hogy hozzá elfáradtak, holott neki kellett volna hozzájuk menni. Majd kijelentette, hogy régóta vágyik velük beszélni, de egészen idáig halogatta szándékát, amikor már szinte bizonyosan tudja, hogy közelget halála. Ennek előre bocsátása után így folytatta:

"Tiszteletre méltó uraim! Nem tudom eléggé megköszönni nektek azt a kitüntető barátságot, amellyel irántam voltatok, jóllehet erre én semmi érdemet nem szereztem; különösen pedig köszönöm azt a nagy türelmet, amelyet az én roppant nagy gyengeségeimmel szemben tanúsítottatok, ami az irántam való páratlan jóindulatnak legfényesebb bizonyítéka. Jól tudom és elismerem, hogy ti semmiben sem vagytok okai annak a sok harcnak és méltatlanságnak, amelyet hivatalos tisztem teljesítése közben ki kellett állanom, de így kellett történnie, mert minden jóra való embernek próbák alá kell vettetnie. Nagyon kérek, hogy ha nem teljesítettem mindazt, ami kötelességem lett volna, ezt inkább tehetségem hiányának és ne szándékomnak tulajdonítsátok. Mert azt az egyet merem állítani, hogy én a ti köztársaságotokat teljes lelkemből szerettem, és minden hibám és fogyatkozásom mellett is teljes tehetségem szerint munkálkodtam a közjó érdekében. De képmutatás bűnébe esném, ha eltitkolnám, hogy az Isten néha-néha az én szolgálatomat is hasznossá tette. Arra ismételve kérek titeket, hogy bocsássátok meg nekem, ha a nyilvánosság előtt, vagy magánéletemben kevesebbet tettem, mint amennyit kellett volna. Elismerem, hogy nagy hálával tartozom nektek azért a türelemért is, amelyet az én sokszor bizony túlzásba menő indulatosságom iránt tanúsítottatok; bízom Istenben, hogy ő is megbocsátja nekem ezen bűnömet.

Ami azon tudományt illeti, amelyet tőlem hallottatok, íme, ezennel bizonytságot teszek afelől, hogy Istennek rám bízott igéjét nemcsak úgy találomra, nem is bizonytalankodva, hanem tisztán és világosan hirdetem, különben tudom, hogy Istennek haragja most éppoly bizonyosan szállna fejemre, mint aminő bizonyos vagyok afelől, hogy az ige hirdetésében fáradozásomat kedvesen fogadta ő. És ezt annyival inkább hirdetem Isten előtt és ti előttetek, mert jól tudom, hogy a Sátán, szokásához híven, fog támasztani istentelen és könnyelmű rajongókat az általam hirdetett tiszta tudománynak megrontására."

Innen kitérve azon végtelen nagy jótéteményekre, amelyekkel az Isten megörvendeztette őket, így folytatta:

"Én, én vagyok legnagyobb bizonytsága annak, hogy milyen sok és nagy veszélyekből ragadt ki benneteket a felséges Istennek jóságos keze. Jól figyeljétek meg a magatok helyzetét. Akár szerencse, akár szerencsétlenség köszönt be hozzátok, az lebegjen, kérlek, mindenkor szemeitek előtt, hogy egyedül Isten az, aki az országokat és a városokat megszilárdítja, s azt akarja, hogy ezen igazság beismerésével tiszteljék őt a halandók. Tekintsetek Dávidnak, ama nagy királynak példájára, aki akkor bukott el, amikor a legnagyobb békét élvezte, és bizony soha többé nem állhatott volna lábra, ha a különös kegyelmű Isten feléje nem nyújtja ki a maga kezét. Mi várhat reátok, parányi emberekre, ha az az erős és hatalmas ember is eleshetett! Bizony igazán nagy lelki alázatosságra van szükségetek, hogy aggodalmasan megőrizzétek Istennek félelmét és egyedül az ő oltalmában bízzatok, bizonyosak lévén afelől, hogy amint már eddig is tapasztaltátok, az ő hatalmának segedelme mellett még akkor is rendületlenül állotok, amikor már csak egy vékony hajszálon függ boldogságotok és épségetek. Azért ha szerencse köszönt be hozzátok, valamiképpen fel ne fuvalkodjatok, kérlek, a hitetlenek szokása szerint, hanem inkább mély alázattal adjatok hálát az Istennek. Ha pedig csapások súlyosodnak reátok s mindenfelől halálos veszedelem fenyeget, abba vessétek reményeteket, aki a halottakat is fel tudja támasztani; sőt ekkor vegyétek leginkább eszetekbe azt, hogy Isten arra akar megtanítani a próbáltatásokkal, hogy egyedül nála keressetek oltalmat.

Ha ezt a köztársaságot mostani virágzásában meg tartani óhajtjátok, folyvást arra legyen gondotok, hogy mocsok ne érje azt a szent földet, amelyre Isten helyezte titeket. Mert egyedül ő az a nagy Isten, a királyok királya és minden uraknak ura, aki tisztességet ad azoknak, akik tisztelik őt, de elveti azokat maga elől, akik őt megvetik. Tehát az ő törvénye szerint tiszteljétek őt, s e dolgot mind jobban-jobban forgassátok elmétekben. Mert attól még mindannyian nagyon messze vagyunk, hogy cselekedeteink igazak volnának. Én jól ismerem mindeniteknek természetét és lelkületét, tudom, hogy mindenki rászorul az intésre: közületek még a legkiválóbbak sincsenek sok fogyatkozás híjával. Vizsgálja meg tehát jól magát mindenki, s kérje Istent, hogy ismertesse meg a maga fogyatkozásaival. Látjuk, mennyi bűn uralkodik a föld igen sok tanácsában. Némelyek közönyösek, és a közjót elhanyagolva csak a saját ügyeikkel törődnek, mások átengedik magukat

indulataiknak; némelyek Isten kitűnő adományait nem használják úgy, miként kellene, mások felfuvalkodnak és különös önhittséggel azt követelik, hogy mindenki az ő véleményüket kövesse.

Az öregeket kérem, hogy ne irigykedjenek azon ifjakra, akiket tudományuk szerint különös adományokkal tüntetett ki az Isten. Az ifjakat intem, hogy távol minden kevélységtől, szerényen viseljék magukat. Egyik se álljon útjába a másiknak. Kerüljétek a versengéseket és minden olyan bántó magaviseletet, amely már soknak elvette kedvét az állam javára kezdett üdvös munkának folytatásától. Ezeket pedig úgy kerülitek el, ha mindenki a maga rangján és hivatási körén belül marad, és ha mindenki teljes odaadással teljesíti azt a munkát, amely a közügyekből reá bízott. A polgári ügyek intézésében ne adjatok, kérlek, semmi helyet a rokon- vagy ellenszenvnek, senki se játssza ki kerülő utakon az igazságot, a törvények erejét meg ne gyengítsétek, ne távozzatok el az igazság és becsület útjáról. Ha valakit valami gonosz indulat kísértene, annak határozottan álljon ellene, és arra figyelmezzon, aki őt hivatalába állította, és Tőle kérjen Szentlelket.

Végül még egyszer kérlek benneteket, hogy bocsássátok meg az én gyarlóságaimat, amelyeket Isten, az angyalok és tielőttetek, tiszteletreméltó uraim, íme megvallok és elismerem."

Miután ezeket mondotta, könyörgött a mindenható és jóságos Istenhez, hogy őket mind jobban-jobban halmozza el a maga áldásaival és vezérelje Szentlelke által az egész köztársaság javára. Végül mindenkivel kezét fogott s elbocsátotta őket, azok pedig oly szomorúan s oly keserves sírások közt búcsúztak el tőle, mintha ő mindeniküknek édes atyja volna.

Április 28-án mi, a genfi köztársaság területéhez tartozó lelkipásztorok mindnyájan megjelentünk nála, búcsút venni tőle, s ő így szólott hozzánk:

"Testvéreim! Halálom után állhatatosan maradjatok meg ezen munkakörben, és ne gyengüljön meg lelketek, mert meg fogja menteni Isten ezt a köztársaságot és egyházat ellenségeinek támadásai ellenében. Tartsátok magatoktól távol az egyenetlenségeket, szeressétek egymást kölcsönösen. Gyakorta forgassátok elmétekben, hogy mivel tartoztok ennek az egyháznak, amelybe Isten helyezett, s amelytől semmi se idegenítsen el benneteket. Akik talán kicsinyesnek találnák azon munkaköröket, hogy itt elrejtve, mint valami földalatti ürge, ismeretlenül dolgozzanak, azok tapasztalni fogják, hogy felületes munkával nem lehet félrevezetni az Istent. Midőn én először jöttem ebbe a városba, itt prédikálták ugyan az evangéliumot, de olyan fogalmi zavar uralkodott, mintha semmi más nem volna a keresztyénség, mint merő képrombolás; sokan voltak az elvetemült gonoszok is, akiktől sok méltatlanságot szenvedtem. De az Úr, a mi jó Istenünk úgy megerősített engem, aki pedig (bizony igazat mondok!) éppen nem voltam bátor természettel megáldva, hogy azoknak semmiféle támadása elől nem tértem ki gyáván. Majd visszatértem ide Strassburgból, nem a saját akaratomból és jókedvemből, mert

munkásságomtól itt semmi sikert nem reméltem. Nem tudtam, hogy mit végzett el az Úr, s pályám temérdek nagy küzdelemmel volt teljes. De ezen munka további folyamában hovatovább tapasztaltam, hogy az Úr végre is igazán megáldja az én fáradozásomat. Tartsatok hát ki ti is mindvégig ebben a munkában, őrizzétek meg a megállapított rendet, rajta legyetek, hogy a nép is állandóan engedelmeskedjék a tudománynak. Mert még most is van sok istentelen és konok. A helyzet, amint láthatjátok, most nem éppen vigasztalan, annál inkább felelősök vagytok Isten előtt, hogy esetleges gyávaságotok miatt romlás ne következzen be. Bizonyoságot teszek arról, testvéreim, hogy én veletek igaz és őszinte szeretetben éltem, és ilyen érzülettel távozom el tőletek. Ha mégis azt tapasztaltátok volna, hogy ebben a betegségben talán kissé indulatos voltam irántatok, bocsánatot kérek tőletek, és szívem mélyéből köszönöm nektek, hogy betegségem alatt hordoztátok az engem illető terhet."

Ezeket mondva, mindenkivel kezet fogott, és mi mélységes bánattal, könnyező szemekkel távoztunk el tőle.

Május 2-án Farelnek leveléből (minthogy Viret távolabb volt) megtudta, hogy ez a már akkor 80 éves és egészségében is igen megrongált aggastyán szándékozik őt meglátogatni. Ekkor ezt a levelet diktálta hozzá latinul: "Isten veled, legjobb és leghűségesebb barátom! S minthogy az Isten meghagy még téged e világban, élj boldogul, emlékezzél meg a mi benső viszonyunkról, amely miként az Isten egyházának javára volt, nekünk is javunkra lesz a mennyben. Nem kívánom, hogy miattam fáraszd magadat. Nehéz a lélegzetem, s szüntelenül azt várom, hogy megfulladok. Elég nekem, hogy a Krisztusban élek és halok meg, aki az ő híveinek nyeresége életben és halálban. Még egyszer Isten veled a többi testvérekkel együtt! Genf, 1564 május 2.

A jó öreg mégis eljött Genfbe, s miután még egyszer beszélgettek egymással, másnap visszatért Neufchatelbe.

A többi napokat csaknem egészen haláláig csaknem folytonos imádkozásban töltötte. Hangja ugyan a köhögés miatt alig hallható sóhajtás-szerű volt, de szemei mindvégig tisztán ragyogtak, s gyakran az égre emelve, arcán nyilván letükröződött, hogy most áhítatosan imádkozik. Fájdalmai között gyakran felsóhajtott Dávidnak eme szavaival: "Megnémulok, Uram, mert te cselekedted" (Zsolt. XXXIX. 10.) és néha Ézsaiásnak ezen panaszával: "Nyögök, mint a galamb" (Ézs. XXXVIII. 14.). Azt is hallottam, hogy ezt mondta: "összetörtél engemet, óh Uram! de bőségesen elég nekem az, hogy a te kezed cselekedte ezt."

Ajtajait éjjel-nappal nyitva kellett volna tartani, ha mindazokat beeresztették volna, akik látogatás végett hozzá jönni óhajtottak. Midőn belátta, hogy látogatóival elgyengült hangja miatt nem beszélhet, kérte, hogy inkább könyörögjenek érte, s ne fárasszák magukat az ő látogatásával. Nekem is, akinek jelenléte különben, amint bizonyosan tudom, mindenkor kedves volt előtte, nekem is gyakran jelezte,

hogy bántaná a lelkiismerete, ha csak egy kissé is elmulasztanám hivatalos tisztemet őmiatta. Drága volt előtte az idő, amelyről tudta, hogy az egyház javára kell felhasználni, és kelleténél lelkiismeretesebb volt abban is, hogy barátainak még a legcsekélyebb dologgal se legyen terhére.

Ekként telt ideje, magát és barátait vigasztalva, május 19-ig, amely napon szoktunk mi lelkészek magunk megvizsgálása végett összejönni, s aztán barátságunk kifejezésül együtt étkezni. Mert erre két nappal a pünkösöd következett, amikor volt az úrvacsoravétel. Kálvin megengedte, hogy az ő lakásán legyen a közös étkezés, sőt minden erejét összeszedve, ágyából a szomszédos szobába vitette magát és így szólt: "Testvéreim! Most utoljára jövök közétek; nem ülök én már többé asztalotokhoz." Így kezdődött ez a reánk nézve igen szomorú lakoma. Azután imádkozott, egy keveset evett, étkezés közben, amennyire lehetett, egész a vidámságig nyájas volt. A vacsorának még vége sem lett, már gyengeségétől kényszerítette visszavitette magát a szomszéd szobába, nyájasan mondván az egybegyűlteknél: "Ez a fal, mely elválaszt bennünket, nem fog abban gátolni, hogy bár testileg távol, de lélek szerint mégis közöttetek legyek." Amit előre mondott, bekövetkezett. Ezen naptól fogva mindig hanyatt feküdt, annyira le volt soványodva a teste, hogy arcán kívül, amely mindig egyforma maradt, csak a lélegzése mutatta, hogy még él.

Halála napján, ti. május 27-ikén, úgy látszott, hogy erőteljesebb a hangja, és kevesebb akadállyal küzd a beszédben. De ez már a természetnek utolsó erőfeszítése volt, mert este, körülbelül 8 órakor, hirtelen feltűntek a közeli halálnak biztos jelei. Ezt hírül hozta házi szolgálója nekem, aki csak kevéssel azelőtt jöttem el tőle és egy másik testvérnek; én gyorsan odafutottam, és éppen akkor értem oda, amikor csendesén, lábainak és kezeinek minden vonaglása nélkül s nehezebb lélegzetvétel nélkül kimúlt, öntudatát és ítélőképességét mindvégig megtartva, sőt még a hangja is megmaradt egészen utolsó lehelletéig, és inkább hasonlított alvóhoz, mint halotthoz.

Így ragadtatott el tőlünk ezen a napon a nyugvóra szállott nappal együtt ez a fénylő világosság is. Ezen éjjel és a következő nap az egész város rendkívüli gyászba és nagy siralomba volt borulva, mert nem láthatta többé a köztársaság az ő legbölcsebb polgárát, az egyház siratta benne a maga hűséges pásztorát, az iskola a nagy tudományú tanárát, mindnyájan pedig úgy éreztük, hogy árvaságra jutottunk, s mindenki Isten szerint való édes atyját és vigasztalóját siratta benne. Sok polgár óhajtotta látni a holttestet, alig tudtak tőle megválni még halálában is. Megnézte néhány idegen is, akik messze földről jöttek, hogy őt lássák és hallják, ezek közt volt az angol királynőnek franciaországi követe, egy igen kiváló férfiú; egyetlen vágyuk volt most hacsak halálában is megláthatni őt. Kezdetben oda is bocsátottak mindenkit, de mikor a kíváncsiság már óriási lett, hogy elejét vegyék az ellenség esetleges rágalmozó megjegyzéseinek, elhatározták tisztelői, hogy másnap reggel, amely éppen vasárnap volt, a testet szokás szerint gyorsba göngyölgetve fakoporsóba zárják; délután 2 órakor aztán kivitték, minden különösebb pompa

nélkül, a Plainpalais nevű köztemetőbe, ahova kikísérték az összes előkelőség, a lelkészek, az iskola összes tanárai és csaknem az egész város népe, záporként sűrűn hullatva könnyeiket. Sírját az ő határozott rendelete szerint nem jelölték meg emlékjellel, ám én nem mulaszthattam el, hogy legalább ezt az egyszerű kis sírverset írjam róla: "Kérdezed, hogy Kálvin, a süllyedő Rómának ez a rémséges ostora, akit halálában siratnak a jók és rettegnek a gonoszok, akitől maga az erény tanulhatta az erényt: miként lehet eldugva ebbe az egyszerű és ismeretlen sírba? Az a szerénység, amely Kálvint egész életén át híven kísérte, az temette őt ide a sírhalomba a saját kezeivel. Ó, boldog sírgödör, amely ilyen nagy vendégnek adsz szállást! Méltán irigyelhetnek minden márványemlékek!"

Élt 54 évet, 10 hónapot és 17 napot, s ennek az időnek felét az evangélium szolgálatában töltötte el. Alakjára nézve középtermetű volt, arca kissé halovány és sötétbarnás, szemei egész haláláig átható fénnel ragyogtak és éles értelemre mutattak. Öltözete se nem cicomás, se el nem hanyagolt, ahogyan illik ez a példás szerénységhez. Életmódjában igen egyszerű, távol maradt úgy a fősvénységtől, mint a fényűző pazarlástól, étkezésében nagyon mértékletes, sok éven át naponta csak egyszer evett, mert gyomra nagyon gyönges volt. Alvása csaknem semmi. Emlékezőtehetsége szinte hihetetlen, annyira, hogy akit egyszer látott, azt sok évvel azután is egyszerre felismerte, és mikor diktálás közben, néha órákra is, félbeszakították, azonnal tudta folytatni minden emlékeztetés nélkül ott, ahol elhagyta, és bár nagyon különböző és temérdek dologgal volt elfoglalva, mégsem hanyagolt el semmi olyat, ami hivatalos tisztét hasznossá tette. Ítélete, bármi ügyben kértek tőle tanácsot, olyan világos és határozott, hogy gyakran csaknem úgy látszott, hogy meg tudja mondani a jövőt, és nem emlékszem, hogy csalatkozott volna, aki követte tanácsát. Az ékesszólást és cifra beszédet nem sokra becsülte, kevés szavú volt, de választékos nyelven írt, úgy, hogy – sértés nélkül mondván – eddigelé egy teológus sem írt nagyobb világossággal, szabatosabban és meggyőzőbben, pedig annyit írt, amennyit a mi emlékezetünk, sőt az atyák emlékezete szerint is senki más. Mert ifjúkori folytonos munkálkodásával elérte azt, amit azután a diktálás által folytonosan gyarapított, hogy ti. ítéletének határozottsága folytán mindig volt valami alkalmas és nyomatékos mondanivalója. Írása és beszéde sem sokban tért el egymástól. Azon a tudományon, amelyet eleinte hirdetett, mindvégig soha semmit sem változtatott, amit tudomásunk szerint kevés teológusról lehet elmondani.

Jellemét illetőleg, bár természete szerint túlkomoly, mégis a társalkodásban senki sem volt nyájasabb őnála. A gyöngeségből esett emberi hibákkal szemben csodálatosan türelmes és tapintatos, és sem durva szitkozódással nem keserítette el vagy rettentette meg a gyönges lelkeket, sem a bűnöknek nem kedvezett azok leplezgetésével vagy hízelkedéssel. A hízelgést és képmutatást mint erkölcstelen dolgokat, különösen amikor a vallás ügyéről volt szó, olyan határozottan és mélyen gyűlölte, mint amennyire szerette az igazmondást, egyszerűséget és őszinteséget. Természeti hajlamánál fogva indulatos vérmérséklettel bírt, amit még növeltek rendkívül sok munkával járó életkörülményei is, de az Úr Lelkétől vezetettve mégis

annyira tudta magát mérsékelni, hogy egyetlen szót sem lehetett hallani tőle, amely méltatlan lenne derék emberhez, nemhogy messzebb ragadtatta volna magát. Csak akkor indult fel, ha a vallás ügye forgott szóban, vagy hajthatatlan makacsokkal volt dolga.

Hogy a magán- és közéletben ilyen jeles tulajdonságokat feltűntető embernek annyi ellensége támadt, azon senki se csodálkozhatik, aki elolvassa azon más nemzetbeli embereknek történetét, akik valami erényük által kitűntek mások felett, valamint azt sem tarthatja senki különösnek, hogy a tiszta tudomány ezen nagy bátorságú és szeplőtelen életű védelmezőjét a hazában és külföldön olyan hevesen támadták. De az méltó inkább a csodálatra, hogy ez az egyetlen ember mint valami keresztyén Herkules egymagában elég volt annyi szörnyetegnek megfékezésére. De hát ő a leghatalmasabb fegyvert, az Isten igéjét választotta fegyverül. Tehát ahány ellenséget ingerelt fel ellene a Sátán (mert sok ellensége közül csak azt tartotta igazán annak, aki a kegyesség és erény ellen támadt), annyi győzelmi jelvényvel ékesítette fel az Úr a maga szolgáját. Ezek eretnekséget fognak Kálvinra, mintha bizony nem ezzel a névvel illették volna éppen a főpapok magát a Krisztust is! Kiűzték Genfből, ámde vissza is hívták. Hát mi történt az apostolokkal, Athanasiusszal, Chrysostomusszal! Sok egyebet is hánynak szemére, de miket? Azt, hogy nagyravágyó volt, sőt hogy új pápaságot akart felállítani a maga számára, ő, aki mindennél többre becsülte az egyszerű életmódot, mindenek felett szerette ezt a hazát, ezt az egyházat, amelyet teljes joggal nevezhetnénk a szegénység tanyájának. Azt fogják rá, hogy vagyongyűjtésre törekedett, ő, akinek összes vagyona – pedig könyvtárának minden darabját jó drágán adták el – alig tett ki 300 tallért, úgy hogy erre a vakmerő rágalmakra finomul és igazán ezen szavakkal felelt (a Zsoltárok magyarázataihoz írt előszavában): "Én nem vagyok gazdag; aki ezt nem hiszi el életemben, azt meggyőzi majd a halálom." A tanács valóban tanúsíthatja, hogy minő csekély volt a fizetése, mégis annyira megelégedett azzal, hogy a felajánlott nagyobb fizetést állhatatosan visszautasította. Némelyek azt is felhozták ellene, hogy az ő testvére, Kálvin Antal elűzte magától első feleségét, akire házasságtörés bizonyult. De hát mit mondanának akkor, ha pártját fogta volna a házasságtörőnek? Hát ha ennek az erkölcstelen asszonynak gyalázata őreá is homályt vet, mit kell akkor gondolnunk Jákóbnak, Dávidnak, sőt magának az Isten fiának közvetlen környezetéről, mikor maga az Úr nyíltan ördögnek jelzett egyet az övéi közül! Hogy ő engedékeny lett volna a kéjelgés és fényűzés irányában, ezt hatalmasan megcáfolja egész élete munkája. Hát arról mit szóljak, amit nem szégyellnek egyesek mondani és írni ő róla, hogy ti. ő uralkodott Genfben úgy az egyház, mint az állam felett, és hogy valóságos zsarnoka volt ezeknek! Mások megint azt mesélik, hogy egyszer egy holttestet nem tudom melyik élő emberrel cserélt fel, és ezt az egész nép szeme láttára feltámasztotta. Ez már igazán olyan gyalázatos hazugság, mintha azt mondanák róla, hogy római pápa volt. Ilyeneket mert írni róla egy rágalmakkal tarkított könyvben Spensa Claudius, ez az elfogult sorbonne-i "tudós". Ugyan tudnak-e még azok pirulni?

De ezeket nem szükséges cáfolgatni sem azok előtt, akik ismerték ezt a nagy embert, sem a később élő épeszű emberek előtt, akik az ember jellemét nyilatkozataiból s műveiből szokták megismerni. Én, az ő életének 15 éven át szemlélője és halálának is szemtanúja, teljes hűséggel írtam meg ezeket, s úgy hiszem, hogy a legteljesebb joggal tehetek bizonyosságot afelől, hogy ez az ember úgy életében, mint halálában a keresztyén lelkületnek legeslegszebb példányképe lehet mindenkinek, amely példányképet éppoly könnyű rágalmazni, mint amilyen nehéz lesz utolérni.

Jegyzetek

- (1) Psychopannychia. Fordította Rábold Gusztáv. Kiadják a magyar Kálvin-fordítók. 1908. Ára 1.40 kor.
- (2) A keresztyén vallás alapvonalai. Fordította Nagy Károly. Kiadja a M. P. I. T. 1903. Ára 6 kor. Az 1559-i nagy kiadást (A keresztyén vallás rendszere) ford. Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv.
- (3) A genfi egyház kátéja. Ford. Ceglédi Sándor. Kiadják a magyar Kálvin-fordítók. 1908. Ára 60 fill.
- (4) Sadolet bíboros levele Kálvin válaszával. Ford. Ladányi Pál. Kiadják a magyar Kálvin-fordítók. 1908. Ára 60 fill.
- (5) Kálvin János rövid értekezése az úrvacsorájáról. Ford. Ceglédi Sándor. Kiadják a magyar Kálvin-fordítók. 1908. Ára 60 fillér.
- (6) Ld. (3)
- (7) A párizsi szent hittudományi kar hitcikkei Kálvin cáfolatával. Ford. Pongrácz József. Kiadják a magyar Kálvin-fordítók. 1908. Ára 50 fill.
- (8) Kálvin válasza a szabad akaratról Pighius Albertnek. Ford. Ceglédi Sándor. Kiadják a magyar Kálvin-fordítók. 1909. Ára 3 kor.
- (9) III. Pál pápa atyai intelme V. Károly császárhoz, Kálvin megjegyzéseivel. Ford. Ceglédi Sándor. Kiadják a magyar Kálvin-fordítók. 1908. Ára 50 fill.
- (10) Az egyház reformálásának szükségességéről. Fordította Ceglédi Sándor. Kiadják a magyar Kálvin-fordítók. 1907. Ára 80 fillér.
- (11) A Servet-pör. Kálvin J. kisebb értekezéseinek harmadik sorozata. Kiadják a magyar Kálvin-fordítók. 1909. Ára kötve 8 kor. Tartalma:
  1. Kálvin és Servet. Egyháztörténeti tanulmány. Írta dr. Kovács J. István.
  2. A Szentháromság igaz hitének védelme Servettel szemben. Írta Kálvin. Fordította dr. Pataki Imre.
  3. Servet 30 levele Kálvinhoz. Fordította Veress Jenő.
  4. A Servet-pör aktái. Fordította dr. Kovács J.